

*Studentii și profesorii ai Universității din Iași la
studii în străinătate
(deceniul șapte al secolului XIX)*
(II)*

LEONIDAS RADOS

Cuvinte cheie: studenți, profesori, Universitatea din Iași, studii în străinătate

Bursierii români în centrele de instrucție

Un cunoscut istoric francez avertiza asupra interesului divers al cititorilor față de multitudinea elementelor care privesc traiul studiosului într-un centru străin: viața materială, cea socială, raporturile cu cei de acasă, cu ceilalți conaționali și cu mediul local, amorul, formarea sau menținerea convingerilor religioase și politice, viața intelectuală etc¹. În studiul de față nu avem posibilitatea unor răspunsuri complexe la un evantai atât de larg de întrebări, între altele și din motive care țin de diversitatea destinațiilor de studii, fiecare cu propria istorie; încercăm însă o oarecare sistematizare.

1. Imaginea studenților în noul centrul universitar

Ar fi interesant de recompus imaginea studioșilor români în străinătate, privită din interior și compusă la vremea studenției sau ulterior, în memorii și amintiri, fie din exterior, cu impresii din mediul local, comunitate ori profesori, sau chiar din mediul de acasă. Nu ne propunem o clasificare atât de strictă, limitându-ne la câteva observații generale.

Unul dintre foștii bursieri, care a cunoscut din interior fenomenul, nota la cumpăna secolelor XIX-XX, că tânărul român plecat la studii în străinătate „în afară de școala unde avea să urmeze, nu cunoștea decât cafenea și restaurantul”². Fără îndoială, cuvintele lui Rădulescu-Motru, căci despre el este

* Prezentă cercetare s-a derulat în cadrul proiectului UEFISCDI „Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860-1918)”, cod PN-II-RU-TE-2011-3-0165.

¹ Pierre Moulinier, *Les étudiants étrangers à Paris au XIXe siècle*, ORGANON, 35:2006, p. 140.

² C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Editura

vorba, aduc o viziune apăsător subiectivă asupra migrației studenților români în centrele europene; cu toate acestea, mărturisirile sale par a fi susținute, cel puțin pentru Paris, de unii cercetători din ziua de azi. Să mai amintim că aceeași perspectivă o avusese, în chiar perioada investigată, colonelul Locusteanu, care vorbea și el despre timpul pierdut cu studiile la Paris de mulți dintre tinerii aristocrați români ai vremii³.

Chiar mediul parizian, ca să ne referim doar la acesta, formase anumite stereotipuri pentru diversele comunități studențești străine din marele oraș. Este dificil de precizat cum și când anume s-au definitivat aceste tipologii și dacă apar transformări majore de la o epocă la alta. Unul dintre cei mai avizați cercetători ai vieții studențești franceze și ai prezenței străinilor în centrele universitare din Franța secolului XIX însista asupra tipologiilor etnice încetățenite la Paris, amintind că studenții români se făceau remarcăți prin bogăția afișată și cheltuielile exagerate prin bistrourile și stabilimentele Cartierului Latin, așa cum rușii căpătaseră imaginea de anarhiști⁴.

În sens contrar și cu totul surprinzător pentru cel mai însemnat spirit critic al modernității românești, Titu Maiorescu propunea o lectură diferită, laudând „diligența” și asiduitatea colegilor săi de la Paris. Cu o bună doză de subiectivism, îmbătat probabil de succesul personal de până atunci, îi scria părintelui său că eforturile românilor sunt cvasirecunoscute în mediul scolastic iar „*etudier comme un valaque*” ar fi devenit „expresiune proverbială” în universitățile din Franța⁵.

În general însă, numeroși studenții români cu dare de mână nu rezistau tentațiilor oferite de un mediu libertin, total diferit celui de acasă, cheltuind masiv din alocațiile de la părinți și neglijând cu totul școala. Nici în rândurile bursierilor situația nu era cea pe care o așteptau autoritățile. Într-un mesaj din 1862 către Adunare, Alexandru Ioan Cuza sublinia că, alături de bursierii diligenți, care se concentrează asupra studiului și reușesc în misiunea primită, există și unii „cu totul nedemni de sollicitudinea guvernului meu”; aceștia din urmă își ignoră obligațiile și, „cu toate că au subside foarte îndestulătoare, duc un trai ce trece peste mijloacele lor și îi târăște în felurite rătăcirii”. Domnitorul aducea, printre altele, în atenție faptul că agentul român de la Paris, cât și Ministrul de Externe primeau frecvent reclamații privind datoriile bănești ale

Minerva, 1990, p. 38.

³ *Amintirile colonelului Locusteanu*, ediție de Sande Virjoghe, Galați, Editura Porto-Franco, 1991, p. 127.

⁴ Pierre Moulinier, *op. cit.*, p. 141.

⁵ Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1980, p. 26-27.

bursierilor, „care aruncă desconsiderare asupra numelui de român în străinătate și astfel vatămă, mai mult decât se poate crede, creditul nostru politic”⁶.

Într-adevăr, autoritățile române, atât înainte, cât și după Unire, tratau cu atenție chestiunea comportamentului studenților români în străinătate, date fiind posibilele beneficii sau, dimpotrivă, daune, aduse imaginii țării. În cazul în care apăreau relatări negative cu privire la activitatea bursierilor, cei în cauză aveau obligația să se explice, după cum s-a petrecut în 1861. Atunci stipendiștilor „torinezi” li se face o prezentare negativă în ziarul *Românul* de la București (în general foarte critic la adresa Universității din Iași). În epistola primită de la un „corespondent” din Torino, cei cinci studioși moldoveni sunt aspru portretizați, criticați pentru „lipsa de politețe” pe care ar fi arătat-o în relațiile cu oficialii și persoanele de contact și pentru pierderea timpului în alte scopuri decât studiul⁷.

2. Găsirea unei locuințe, acomodarea cu noul mediu și raporturile cu ceilalți colegi

Chestiunea cea mai importantă pentru studiosul abia ajuns în centrul de instrucție era aflarea unei locuințe potrivite studiului, aproape de școală și puțin costisitoare. Cum de-a lungul secolului XIX s-au construit adevărate filiere, unii apelează la gazda din trecut a prietenilor și cunoscuților. Așa face V. A. Urechia, cel care, odată ajuns la Paris, se cazează la pere Loriot, fosta gazdă a lui Vasile Alecsandri⁸. Din motive firești, cei care pleacă împreună caută să stea în aceeași casă, cel puțin o vreme și aceasta nu doar la Paris, unde cazarea era între cele mai scumpe. Din grupul de trei tineri ce plecau din Moldova în 1855 la Paris, Gr. Melidon stătea singur iar N. Culianu locuia cu Gh. Mârzescu⁹. Dintr-o listă cu adresele stipendiștilor din ianuarie 1865, observăm că cei mai mulți aveau

⁶ *Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite*, nr. 183, 20 august 1862.

⁷ În două scrisori (una semnată de Roșiu, Borșiu, Scriban, Alexandrescu-Urechia, iar alta, de Ioan Morțun) bursierii se disculpă, garantând că s-au comportat „cu cea mai mare modestie și politețe” și au făcut inclusiv vizitele cerute de etichetă, e drept, nu în grup, ci pe rând, în funcție de programul impus de studiu; acuzele erau simple invenții ale unui „preonorabil corespondent” care „are disgrația de a vedea mai mult decât e în realitate”. Așa că promiteau a fi „exemplari în studiu și conduită” și solicitau să se publice punctul lor de vedere, pentru că, odată „inculpați în public”, tot astfel ar trebui „discuțați”. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (SJAN) Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Moldova 1804-1862 (mai jos: SJAN Iași, fond MCIP Moldova), 118/1860, f. 160 și 172.

⁸ Cf. V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, în „Apărarea națională”, I, 1900, nr. 151, p. 1, *apud* Niculina Vârgolici, *V. A. Urechia. Cercetare monografică*, Târgoviște, Valachia University Press, 2008, p. 18.

⁹ Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 77. Lucrurile se schimbă mai târziu. Vezi lista cu adresele stipendiștilor moldoveni din 1862 de la Paris, 16 la număr (dosar 37/1859, f. 161).

locuințe comune: Vizanti și Vârgolici la Madrid, patru dintre bursieri de la Liège între care și Al. Călinescu (iar al cincilea era cazat în apropiere, pe aceeași stradă), teologii Barbu Constantinescu și N. Nițulescu la Leipzig, respectiv C. Erbiceanu și Filotei Romanescu la Atena (aceștia din urmă chiar pe Rue de l'Université)¹⁰. Plecat și el spre Berlin cu o bursă a Junimii, A. D. Xenopol găsisese loc „la o germană”, dar părintele său devenise curios și dorea să afle de ce fiul îi dă adresa hotelului Roth și alte amănunte despre gazdă precum „e-n vârstă, căsătorită sau nu, are copii, care i-i situația și numele?”, încercând totodată să îl îndrume către „fratele domnului Wagner”, unde l-ar fi știut la adăpost de tentații și sub oarecare supraveghere¹¹.

Nu erau de neglijat obligațiile de ordin birocratic necesare înscrierii la școală, mai ales că așezămintele franceze nu făceau excepții pentru cei care soseau cu întârziere. Nu rare au fost cazurile în care bursieri români, trimiși tardiv de autorități, nu s-au putut înscrie la vreme, pierzând astfel timp prețios. Din momentul în care concurează pentru o bursă în străinătate și până la întoarcerea și ocuparea unui poziții lucrative în cadrul statului român (de cele mai multe ori o catedră), bursierul avea de înfruntat rigorile și capriciile unei duble birocrății, atât în țara de origine, cât și în cea de destinație. Tinerii trimiși în Franța erau cu siguranță cei mai nefericiți din acest punct de vedere. Ei aveau obligația traducerii certificatele de studii eliberate de Universitatea din Iași (bacalaureat, certificat de absolvire a unei facultăți, și din deceniul opt, chiar de licență) la Ministerul Afacerilor Străine, apoi vizarea lor la Consulatul Franței din Iași (și mai târziu din București)¹². După aceea urma înscrierea la liceu sau la o facultate franceză și tot cortegiul de acte necesare acolo pe perioada studiilor, trimiterea periodică în țară a adeverințelor care să probeze urmarea cursurilor și trecerea examenelor, rapoartele către mentor sau către agentul diplomatic de la Paris (în persoana lui Vasile Alecsandri), semnarea chitanțelor de primire a burselor; la reîntoarcerea în țară, studiosul trebuia să își echivaleze la Ministerul Instrucțiunii diplomele obținute în străinătate.

La Paris, studiosii aflau în mod tradițional sprijin la *Societatea studenților români*, creată în 1845-1846 din inițiativa unui grup de entuziaști între care Ion

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (mai jos: ANIC București, fond MCIP), dosar 224/1865, f. 97 și dosar 226/1865, f. 225.

¹¹ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1933, p. 324.

¹² Un asemenea certificat pentru perioada de care ne ocupăm este cel al lui Teodor Burada, eliberat la 1861 și aflat la dispoziția cititorilor, în *Anuariatul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896, precedat de o ochire retrospectivă asupra învățământului superior din Iași*, Iași, Tipografia Națională, 1896 (mai jos: *Anuariatul Universității 1895-1896*), p. 118-119.

Ghica, C. A. Rosetti, frații Brătianu, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Scarlat Vârnav etc. și pusă, pentru mai multă vizibilitate, sub patronajul poetului Lamartine¹³; acolo puteau primi susținere și „sfaturile cele mai priincioase și frățești”¹⁴. Metropola franceză punea la dispoziția tinerilor o bibliotecă românească și o biserică ortodoxă românească, unde slujea, la începutul anilor 1860, arhimandritul Arhipescu, ceea ce facilita integrarea și menținea legăturile studiosilor cu mediul românesc, vitale pentru cei plecați de multă vreme. La respectiva bibliotecă, punctul de coagulare al românilor din Paris, se adunau sâmbătă seara tinerii studioși, ascultând „cetirea istoriei Moldovei”. Și tot acolo, după cum relatează Alexandru, fratele lui Mihail Kogălniceanu, aflat el însuși la învățătură în școlile de pe malul Senei, s-a făcut legământ ca în viitor, odată întorși în țară și regăsiți propria identitate, junii să vorbească românește „atât cu damele, cât și cu bărbații”¹⁵.

Atunci când tinerii au asupra lor scrisori de recomandare oficiale din țară, ei primesc sprijinul autorităților locale, politice sau universitare, pentru o instalare rapidă și lipsită de incidente. La Atena tinerii plecați din țară la 1856 sunt recomandați rectorului K. Asopois, care este și trecut în registre drept tutorele/mentorul lor și care corespundează cu autoritățile de la Iași¹⁶. La fel se petrece și cu ceilalți doi absolvenți de Teologie de la Iași, C. Erbiceanu și Filaret

¹³ Vezi, *Societatea studenților rumâni sub patronajul domnului de Lamartine*, Paris, Plon, f. a. (probabil 1846) unde sunt redată și statutele asociației. Între scopuri era și acela de a oferi burse tinerilor merituoși și fără posibilități materiale. Interesant este că respectivii stipendiști nu ar fi avut ulterior datorii față de societate (alta decât a urma cu rigoare studiile „după programul școlii normale, conformându-se unei facultăți” și a lua cel puțin licența) ci „toată recunoștința lor vor readuci-o către nația română, o vor dovedi-o printr-o profesiune folositoare”. Între aceștia, tinerii care treceau licența și aveau în plan susținerea doctoratului, primeau de la societate cheltuielile făcute cu publicarea tezei și taxele examenelor (capitolul „Tinerii”, p. 14-15). Potrivit unui autor din mediul ecleziastic, Nicolae Ionescu s-a numărat printre cei mai cunoscuți bursieri ai societății (Cf. Veniamin Pocitan Ploșteanu, *Biserica ortodoxă română din Paris*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1941, p. 25). Evident, înainte de a obține, la 1850, „subvenția” de doi ani de la Casa Școalelor, la recomandarea lui Gh. Săulescu (Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 183/1850, f. 1), referatul inspectorului general al școlilor către Departament din 23 octombrie 1850.

¹⁴ Cuvintele aparțin lui Scarlat Vârnav, extrase dintr-o broșură publicată la Paris în 1846 cu prilejul deschiderii bibliotecii românești de G. Missail, „Școlile și învățătura la românii din Moldova în vremea lui Mihail Sturza Vodă 1834-1848”, în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 280.

¹⁵ *Scrisori vechi de studenți (1822-1889)*, adunate de N. Iorga, București, Datina Românească, 1934, p. XXXIV.

¹⁶ Altminteri, universitatea ateniană, împreună cu „guvernul grecesc” au ajuns să-i împrumute cu diverse sume de bani pe cei trei studioși dar, atunci când speranța de a-și vedea returnați banii împrumutați se năruie, guvernului moldav i se cer despăgubiri (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 22, 66-67).

Romanescu trimiși în Grecia la 1864, pentru care profesorul Epaminonda Francoudi de la București solicita concursul colegilor de la Atena¹⁷.

De multe ori devine indispensabil sprijinul și intervenția autorităților române. Trimis la Paris pentru „studiul minelor”, dar aflat în imposibilitate de a se înscrie la Școala de mine până în anul următor, când spera să treacă examenele „speciale”, C. Cernătescu solicita, la finele lui 1859, mijlocirea Ministerului Trebilor Străine din Moldova pentru a obține „drepturile elevilor ingineri”, pe care le și detaliază (lucrări în colaboratoriu, în sala de desen și lucrări grafice și chiar recomandări pentru inginerii minelor din Franța pentru a le putea vizita în perioada vacanțelor). În același an, bursierii Melidon, Chinez și Peiu solicitau guvernului Moldovei aprobarea și sprijinul pentru acceptarea lor la Școala de Geniu și Aplicație de la Metz dar, după ce „printr-o favoare extraordinară” guvernul francez le aprobase cererea, ei își amânau intrarea pentru anul următor¹⁸.

Abia ajunși la Torino în toamna lui 1860, bursierii români s-au prezentat cu scrisorile din partea oficialităților moldovene la Giovenalle Vegezzi-Ruscalla, care i-a introdus rectorului, obținând ulterior recunoașterea atestatelor de la Iași¹⁹. În cadrul aceleiași politici, Ștefan Vârgolici și Andrei Vizanti erau primiți în audiență la ministrul Instrucțiunii Publice, Galiano, care, la vederea scrisorilor de recomandare s-ar fi comportat „cu multă cordialitate și bunăvoință către noi”, promițând tinerilor tot sprijinul său²⁰.

Din punct de vedere lingvistic, acomodarea tinerilor la noul mediu se făcea relativ rapid, mai ales când limba era cunoscută, fie și la nivel mediu, din țară. Unul dintre cercetătorii fenomenului călătoriilor formative nota că „printre factorii favorizatori ai plecării la studii în Occident, esențiale sunt capacitățile lingvistice”²¹. Afirmatia poate fi valabilă pentru cadrul general și mai ales pentru tinerii care studiază cu mijloace proprii, fără a primi ajutorul autorităților sau a unor particulari ori fundații. În schimb, pentru bursierii de stat, chestiunea necunoașterii temeinice a limbii în care urmau a-și continua studiile nu constituia un impediment în determinarea de a pleca după cum, mai important, cunoașterea limbii țării de destinație nu reprezenta o condiție sau un factor de departajare la concursurile de selecție.

¹⁷ Pentru acest episod și, în general, pentru prezența studenților români la Atena, vezi studiul nostru „Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu*, Cluj-Napoca, seria *Historica*, XLV, 2006, p. 83-112.

¹⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 184 și 204.

¹⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 160.

²⁰ ANIC București, fond MCIP, dosar 225/1865, f. 7.

²¹ Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 95.

Cu atât mai valabilă este această constatare pentru deceniul șapte, când V. A. Urechia, aflând sprijin inclusiv în politica oficială și în viziunea domnitorului, venea, după cum am arătat mai sus, cu o nouă filosofie asupra rosturilor acestor stipendii, adăugând la destinațiile clasice (Parisul și centrele germane) universități din țări neolatine precum Italia sau Spania, unde se predă în limbi mai puțin sau deloc cunoscute, cu deosebire în Moldova.

Exista în schimb opinia că tânărul are nevoie, odată ajuns la destinație, de un interval de acomodare de una-două luni (dacă deja avea rudimentele limbii)²² sau ceva mai mult (pentru limbile exotice)²³, perioadă utilă pentru familiarizarea cu noul mediu lingvistic și pregătirea pentru audierea cursurilor și interacțiunea cu profesorii și colegii. Exercițiile de limbă se impuneau chiar și celor mai buni cunoscători; posedând bine limba germană încă din țară, A. D. Xenopol era sfătuit cu insistență de părintele său să aprofundeze „limba vie”, să converseze mult la Berlin și în niciun caz să nu cedeze dificultăților lingvistice²⁴. Pentru cei care întâmpinau dificultăți, exista mereu posibilitatea angajării profesorilor particulari, astfel că la începerea cursurilor și mai cu seamă la primele examene, majoritatea studenților stăpânesc acceptabil limba țării gazdă.

Dorul de casă reprezenta o constantă a traiului în străinătate. În general se declanșa chiar de la plecare și îi însoțea pe durata lungului drum și a studiilor, până la întoarcere. La această criză sentimentală sunt expuși, aproape în egală măsură, membrii elitei (mai cosmopoliți, dar obișnuiți în țară cu un trai fără griji și într-un mediu securizat) și tinerii fără posibilități materiale (care, deși neobișnuiți cu ieșirile, aveau mai puțin motive să regrete condițiile de acasă).

²² Admis în 1860 ca bursier moldovean („prin votul Adunării” însă, nu prin concurs) cu destinația Paris, P. Borșiu cerea insistent să i se urgenteze formalitățile. Voia să plece în iulie pentru a nu pierde anul universitar ce urma a se deschide în octombrie, căci avea nevoie de câteva luni „ca să se conformeze limbii franceze pentru a putea intra deodată în studiu” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 28/1860, f. 27).

²³ Bursier la Torino, Ioan Morțun explica la 10 aprilie 1861 Ministerului motivele pentru care nu poate aduce dovezi asupra studiilor sale. El nota că la sosirea în Italia „nu știam limba decât foarte puțin” și, cum „învățarea unei limbi nu se improvizează”, cerea derogare de la acea obligația legală, mai ales că, sublinia el, majoritatea tinerilor studenți în străinătate nu au trimis asemenea dovezi în primul an, rezervat oricum aprofundării limbii (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 177). De altfel, și cei doi doi „madrileni”, Șt. Vârgolici și Andrei Vizanti, selectați în rândul bursierilor în litere în urma concursului de la 25 septembrie 1864 și trimiși la Madrid la finalul aceluiași an, aminteau într-o adresă din aprilie 1865 că timpul acordat lor era de patru ani, din care unul pentru limbă („de care nu aveam nici cea mai mică idee”) și trei pentru „studiu” (ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 5-6).

²⁴ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 332. Istoricul de la Iași își amintea că, în ciuda mediului propice și a cunoștințelor tot mai temeinice de limbă germană, „nu am uitat de loc pe cea franceză și gândirea mea a rămas tot sub înrâurirea acestei din urmă limbi, cu toată însușirea din partea mea pentru germană” (Cf. A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Tourouțiu, *op. cit.*, p. 381).

Fratele mai mic al lui Mihail Kogălniceanu, Alexandru, trimis și el la studii pariziene după 1845, fusese ajuns de nostalgie chiar înainte de a ajunge la destinație; mărturisea familiei că preferă să-și petreacă vremea cu apropiații, în patrie, decât în țările străine, cu toate comoditățile la dispoziție²⁵.

În 1849, N. Ionescu îi mărturisea lui G. Sion că, pe măsură ce „mă deprind cu străinătatea mai mult, cu atât mă arde dorul vetrei mele, cu atât mi se face mai dragă patria mea” și, câțiva ani mai târziu, îi declara ferm aceluiși că dorește să se întoarcă „fără mai multă întârziere la vatra părintească”²⁶. Și studentul bucureștean A. Stoicescu le declara de la Paris prietenilor că abia departe de casă a înțeles complexitatea sentimentelor care îi animă pe tinerii aflați la studii: „eu singur când eram în țară, în mijlocul vostru, dacă primeam vreo scrisoare de la cineva din străinătate, care-mi spunea de urâtul străinătății, de bucuria ce simte primind scrisori din familie și de la amici, că cetindu-le fără voie îi storceau lacrimi de bucurie și altele ca acestea, îmi venea să cred că sunt fleacuri, și râdeam de stilul ce întrebuița, găsindu-l prea înflorit, numai ca să-și dea mai mare importanță, aflându-se în străinătate, care face slăbiciunea junimii”²⁷.

O atenție deosebită trebuiau să acorde studioșii români propriei sănătăți. Chiar dacă serviciile medicale erau net superioare în centrele franceze, germane și italiene, absența familiei și resursele insuficiente îi puneau pe tineri într-o postură vulnerabilă atât în privința eventualelor afecțiuni fizice (de regulă viroze, pneumonii, reumatism) sau psihice. Cei care se îmbolnăvesc și cad la pat pierd timp prețios și se văd uneori nevoiți să solicite în țară prelungirea stagiului, ca în unele din cazurile la care ne-am referit în cuprinsul prezentei lucrări. Nu degeaba părintele lui A. D. Xenopol își îndemna într-o scrisoare fiul să-și drămuiască atent eforturile și să-și menajeze sănătatea, căci avea de la naștere „o constituție slabă”²⁸.

În general, tinerii care plecau împreună la studii se cunoșteau din țară, de la gimnaziu sau de la facultate. Prin forța împrejurărilor, ei sunt nevoiți să mențină cel puțin aparența bunelor relații pe perioada stagiului, locuind adesea, cum spuneam mai sus, la aceeași adresă. Selectat inițial pentru a merge la studii de

²⁵ N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, Paris, Gamber, 1927, p. 77.

²⁶ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Tipografia Pallas, 1939, p. 76 și 103.

²⁷ N. Iorga, „Scrisori de studenți români la Paris”, I, în *Revista istorică*, 11, 1925, nr. 1-3, p. 35-37. Ne întrebăm dacă acest A. Stoicescu nu este de fapt Petru I. Stoicescu, bursierul muntean căruia i se prelungea în martie 1866 subvenția până în octombrie 1867 pentru a-și termina studiul la Facultatea de Drept din Paris (cf. *Buletinul Instrucțiunii Publice*, martie 1866, p. 288).

²⁸ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 328. Asupra ideii menajării eforturilor, Dimitrie Xenopol revenea și într-o altă scrisoare, unde îi declara fiului, pentru a tempera un avânt riscant în studiu: „stare de sănătate perfectă, iată tot ce doresc; erudiția poate să vină după aceea” (p. 332).

filosofie și literatură la Universitatea din Torino, Romulus Scriban cerea într-o suplică din 12 august 1860 să fie îndrumat, ca ceilalți tovarăși de la Academie, spre „legi și literatură”, argumentând că „inima me nu mă lasă nici într-un chip ca să mă despart de ceilalți colegi ai mei cu care am învățat aici”²⁹. Pe de altă parte, deși grupul de la Torino părea a fi bine sudat, împărțind câte doi o locuință, după nici un an încep să apară disensiuni, dovadă corespondența cu autoritățile, unde tânărul P. Borșiu apare izolat de ceilalți trei.

Pentru seriozitatea constantă, pentru căldura și maturitatea sfaturilor sale, N. Culiuanu își căpătase printre studenții români de la Paris, unde locuia împreună cu viitorul profesor de la Universitatea bucureșteană, D. Petrescu, într-o cameră situată la etajul cinci pe Rue Soufflet, supranumele de „Papa Culiuanu”, folosit apoi în țară în egală măsură de profesori și studenți, care nu l-a părăsit nici măcar în vremea rectoratelor sale de la Universitatea din Iași³⁰.

Împinși de realitatea insuficienței banilor, studenții se ajută între ei, căutând să supraviețuiască de la o bursă la alta. N. Ionescu, care împrumuta continuu de la diverși, în ideea de a înapoia sumele după revenirea în patrie, îi mărturisea lui G. Sion că, din banii primiți la Paris ar mai fi rămas măcar cu 100 de franci dacă nu s-ar fi simțit dator a-și ajuta confrății și dacă „alții împrejurul meu nu erau încă, închipuiește-ți, și mai strâmtorați ca mine”³¹. În același spirit colegial, V. A. Urechia obișnuia să petreacă săptămânal cu unii bursieri moldoveni precum Mârzescu și Peiu, alături de care își sărbătorește și reușitele³².

Reversul medaliei apare însă mai spectaculos. Cu toată considerația pentru robacitatea românilor, Titu Maiorescu își avea antipatiile lui, bucurându-se fără disimulare când unul dintre destinatarii acestor sentimente eșuează în eforturile sale formative. E vorba despre moldoveanul Gh. Mârzescu, viitor coleg la Universitatea din Iași și inamic politic, căzut la examenele de licență la Drept, despre care fondatorul Junimii nota: „omul nu e deloc sigur în șa; și până acum a încălecat numai cai dresați, de manège, și a mers”³³. Nici viitorul lider al fracționistilor ieșeni și adeversar al lui Maiorescu la Universitate, N. Ionescu, nu reușise a se face plăcut de către toți tovarășii din vremea studiilor. Bursierul alături de care lua drumul Parisului, la 1850, Panait Donici, îl caracteriza, după ce-l cunoscuse bine în timpul instrucției, drept „o javră” care „n-a fost niciodată

²⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 70.

³⁰ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Viața românească, 1928, p. 270.

³¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 87.

³² Vistian Goia, *V. A. Urechia*, București, Minerva, 1979, p. 23.

³³ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 33.

nimic decât un palavragiu fără rost”³⁴; C. A. Rosetti îl considera și el, încă din studenție, un om rău și gălăgios³⁵.

O privire de ansamblu asupra comunității studenților români la Paris de la jumătatea deceniului șapte ne-a lăsat A. Stoicescu, studiosul amintit mai sus: „aici sunt mulți români, e adevărat, dară cei vechi sunt ciocoi, pretențioși și cu idei care nu le fac onoare; cei noi, veniți cu mine, unii prea copilăroși, alții pe care n-am putut să-i sufăr încă din țară, și care s-au dat pe păr, cum se zice, cu cei vechi”³⁶.

3. Insuficiența resurselor materiale

Greutățile materiale apar drept o constantă a stagiilor în străinătate, insuficiența financiară fiind resimțită atât de cei care studiază pe cheltuiuala familiei, cât și de bursieri. În fond, cu toții aveau de plătit taxele școlare³⁷, foarte ridicate, chiria și masa etc. Indiferent de resursele pe care le aveau studioșii la dispoziție, banii nu erau niciodată suficienți, cu deosebire în centrele cosmopolite, unde ofertele și tentațiile nu au limită. În teorie, bursierilor li se asigura măcar o oarecare fluentă a banilor, chiar cu acele stipendii modice. În practică, ajungerea cu mare întârziere la destinație a burselor constituia principala problemă, iar în nenumărate cazuri subvențiile, plătite la vreme sau nu, erau considerate de destinatari prea mici pentru a se dedica învățaturii fără grija supraviețuirii de pe o zi pe alta. Traiul scump din centrele occidentale, mai ales din capitala Franței, îi aducea uneori la disperare pe studioși. Într-o scrisoare către G. Sion din decembrie 1850, N. Ionescu mulțumea pentru trimiterea bursei de la Departamentul Instrucțiunii (câte 2000 lei, atât lui cât și lui P. Donici), mai ales că se declara tare strâmtorat: „nici aici n-aș fi mai putut avea cu ce face față la croitorii care mă țin acum de-o grămadă de ani și mai bine, nici a mă întoarce

³⁴ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 22.

³⁵ În lucrarea sa, *Note intime*, II, p. 77-78, *apud* Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. LXXIII.

³⁶ N. Iorga, *Scrisori de studenți români la Paris*, p. 35-37.

³⁷ Iată un exemplu pentru ceea ce însemnau aceste taxe la Facultatea de Drept din Paris, la finele deceniului VI, extras din actele lui Gh. Mârzescu. Taxele pentru luarea licenței însumau 1100 de franci: 12 înscripțiuni necesare, 360 franci (câte 30 fiecare); primul examen de bacalaureat, 100 franci (60 examenul, 40 certificatul); al doilea examen de bacalaureat, 200 franci (60 examenul, 40 certificatul, 100 diploma); primul examen de licență, 100 franci (60 examenul, 40 certificatul); al doilea examen de licență, 100 franci (60 examenul, 40 certificatul); teza 240 (100 prezentarea, 40 certificatul, 100 diploma). Pentru doctorat, suma era mai redusă, 560 franci: 4 înscripțiuni necesare, 120 (câte 30 fiecare); primul examen de doctorat, 100 franci (60 examenul, 40 certificatul); al doilea examen de doctorat (60 examenul, 40 certificatul); teza, 240 (prezentarea 100, certificatul 40, diploma 100). (Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 181).

n-aș fi avut cu ce”³⁸. Doi ani mai târziu, în iunie 1852, tot el se arăta „foarte supărat” pe toată lumea din pricina întârzierilor, relatând greutățile cotidiene și modul în care supraviețuiește: „tu nu știi prietene, ce vrea să zică a trăi pe credit într-un oraș mare ca Parisul, unde pe cât este de bine a avea credit pentru traiul vieții, pe atât este de rușinos să nu plătească omul când se cade unde șade și mănâncă”³⁹.

Aceluiași G. Sion i se plângea și V. A. Urechia de lipsa banilor, rugându-l în martie 1856 să „îndemne” pe Th. Codrescu să-i trimită „paralele” căci, nota tot el, „mi-am pus ornicul amanet să mănânc și n-am cu ce plăti examenele”. Câteva luni mai târziu îi mulțumea sponsorului său pentru „anuala și generoasa ajutorință de 20 de galbeni”, fără de care nu și-ar fi plătit „inscripțiunile pentru licență”; se declara sătul de austeritate, mai ale că dificultățile „traiului pe spelele studiilor literare sunt peste puterile mele”⁴⁰.

Despre resursele-i limitate – chiar în condițiile unei burse consistente – se destăinuia și Titu Maiorescu surorii Emilia, notând că, deși trăiește moderat la Paris, „abia pot s-o scot la capăt în felul acesta” și că își face probleme privind plata taxelor universitare („cum voi plăti viitoarele taxe de examene, zeii știi”) ⁴¹. La fel de adevărat este că pretențiile și ambițiile proaspătului doctor în filosofie ieșeau din tiparul bursierului român.

Supraviețuirea doar din bursă era dificilă peste tot, nu doar în capitala Franței. Grupul de trei studenți de la Liège avertiza că întârzierea bursei, și așa abia suficientă strictului necesar îi pune „în pozițiunea de a fi necinstiți” și de a nu onora creditul⁴², iar din Germania, N. Quintescu soma autoritățile să distribuie la vreme subvențiile, căci nu se poate trăi decât foarte rău „într-un oraș în care n-avem credit, din cauza românilor care pleacă și au plecat cu datoriile

³⁸ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 95.

³⁹ Drept pentru care și îi cerea lui G. Sion să vegheze de la Iași „ca să nu mai pățim așa de neexplicate întârzieri în trimiterea acelor bani, mulți, puțini, care mi-s încuviințați de casa școalelor” (*Ibidem*, p. 111-112).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 275-277, respectiv 292-293. Vistian Goia exagera amploarea referirilor lui Urechia la lipsa banilor, considerând că lui Sion „i se tânguie cu fiecare epistolă de lipsa subsidiilor”, ceea ce este nedrept (*op. cit.*, p. 23). Lectura aceluiași scrisori ne-a lăsat impresia unui tânăr destul de rezervat cu amănuntele personale și financiare, cel puțin comparând-le cu relatările altor studiosi (inclusiv ale lui N. Ionescu). În fond, viața personală a lui Urechia pare la Paris pusă între paranteze de interesul pentru școală și mai ales de pasiunea pentru politică și publicistică. Altminteri, în ultima scrisoare citată, el reușea să facă haz de necaz, spunând că îl „mângâie” doar faptul că „băieții trimiși de Departament” (bursierii de stat) sunt în aceeași situație; autoironic, nu-și dramatiza, așadar, situația financiară.

⁴¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 28.

⁴² ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 67.

neplătite”⁴³. La Berlin, A. D. Xenopol trăia modest, cu banii familiei și cu subvenția fluctuantă de la Junimea, fapt ce îl făcea pe părintele său să caute și să-i obțină în cele din urmă un mic ajutor de la stat (40 galbeni/an), iar pe viitorul istoric, să insiste cu fiecare epistolă la Iacob Negruzzi (cel care „trudea amarnic ca să adune banii de la subscriitori”) pentru trimiterea întregii sume din ceea ce însuși Xenopol numea, poate prea apăsător, „subvenția mea”⁴⁴.

De la Atena scriau C. Erbiceanu și Filotei Romanescu cerând același lucru (dar pe o tonalitate mult mai joasă)⁴⁵, iar de la Madrid tinerii Andrei Vizanti și Șt. Vârgolici încercau să obțină „augmentarea bursei”, subliniind că din „modica sumă de 200 de galbeni pe an abia putem să ne procurăm aici cele necesare vieții”, fapt care îi împingea să apeleze la credit, și el pasibil a se opri brusc⁴⁶.

Nici la Torino nu era ușor de făcut față cheltuielilor curente. Bursierii de aici trimit periodic, încă de la instalarea lor în toamna lui 1860⁴⁷, cereri de mărire a subvenției, oricum reduse de la suma de 260 de galbeni, stipulată în acte, la 173 de galbeni în realitate. Situația nu era remediată nici după un an, în octombrie 1861, când cei patru, beneficiind de sprijinul profesorului Ruscilla (corespondentul guvernului moldav), și al unor înalți funcționari din interiorul Ministerului, reluau ofensiva pentru ridicarea burselor la nivelul celorlalte acordate pentru studii în străinătate. Pentru tinerii din Torino, perioada fusese una de lipsuri, „greutăți netrecute” și de mizerie, una în care mâncau pe datorie, nu se bucurau de căldură în locuințe, motiv pentru care căpătau „regmatismuri

⁴³ ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 89-90.

⁴⁴ Vezi analiza relației Iacob Negruzzi – A. D. Xenopol, mai ales în anii studiilor germane a ultimului, la Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu și contemporanii lui: V. Alecsandri, M. Eminescu și A. D. Xenopol*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 293-295. După defecțiunea lui A. D. Xenopol din cercul Junimii, Iacob Negruzzi afla noi dovezi despre ceea ce el numea „nerecunoștința” fostului bursier, reanalizând, cu alți ochi, schimbul epistolar din perioada berlineză. De altfel și celălalt bursier al Junimii, Samson Bodnărescu, trimis la studii germane în 1867/1868, de unde se întorcea cu titlul de doctor în filosofie, atrăgea atenția că „sunt financiar ruinat” și îi amintea lui I. M. Melik de „făgăduința” făcută la plecarea sa, rugându-l să nu întârzie „cu împlinirea ei”. Vezi *Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite*, ediție de I. Arhip și D. Văcariu, Iași, Junimea, 1973, p. 15-16, scrisoarea către I. M. Melik din 20 iunie 1868.

⁴⁵ ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, ff. 125 și 204.

⁴⁶ ANIC București, fond MCIP, dosar 225/1865, f. 7.

⁴⁷ Într-o scrisoare din 24 noiembrie 1860, patru dintre ei (mai puțin Morțun, care se detașase de grup, așteptând aprobarea mutării sale la Paris) cereau o finanțare echitabilă a eforturilor scolastice, argumentând prin „cheltuiala drumului, plata profesorilor ce ținem pentru limbă, a celor ce ținem pentru cursuri, plata pentru înmatriculare, plata pentru înscrierea la cursurile universitare, cumpărarea cărților, cumpărarea instrumentelor necesare la arhitectură, matematică, geometrie”, la care adăugau costul ridicat al kilogramului de carne (4,5 lei), „scumpetea pâinii” și faptul că, spre deosebire de Moldova, „lemnele se vând cu oca” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 127).

cronice”, dar nici de îmbrăcăminte potrivită, căci „straietele ce le-am avut din patrie acum se rup și suntem în neputință de a ne face altele”⁴⁸.

4. Viața intelectuală, pregătirea și trecerea examenelor, raportarea la mediul academic, preocupările publicistice

În mediul universitar francez, bunăoară, anul academic era împărțit în semestre, primul de la început de noiembrie la final de martie, al doilea de la început de aprilie până la final de august. La Facultatea de Drept din Paris erau necesare, în deceniul șapte, minim 12 inscripțiuni pentru licență și 16 pentru doctorat. Inscripțiunile pentru licență se obțineau de la cursurile urmate în cei trei ani de studii, adunând câte patru asemenea certificate anual. Iată un tablou al examenelor pe care studioșii trebuiau să le treacă, până la obținerea titlului de doctor: primul examen de bacalaureat (între inscripțiunile a patra și a șaptea); al doilea examen de bacalaureat (între inscripțiunile a opta și a 11-a); primul examen de licență (după inscripțiunea a noua); al doilea examen de licență (după inscripțiunea a 11-a); teza de licență (după inscripțiunea a 12-a); primul examen de doctorat (după inscripțiunea a 14-a); al doilea examen de doctorat (după inscripțiunea a 15-a); teza de doctorat (după inscripțiunea a 16-a)⁴⁹.

În deceniul șapte se modifică radical specificul și finalitatea instrucției. Curentul desăvârșirii formative care viza ruperea de primitivism și obținerea cunoașterii din necesitatea devenirii unui om mai bun (gentilom) este împins într-un plan marginal și locul său este luat de un tip de instrucție pragmatică, mai adaptată nevoilor reale ale societății moderne. Astfel, tinerii implicați în fenomenul studiilor în străinătate pleacă pentru a câștiga în școli de prestigiu o diplomă care să deschidă, la întoarcere, calea spre realizarea personală. Finalizarea studiilor și obținerea testimoniilor e de altfel una din condițiile puse bursierilor iar lucrul îi individualizează chiar pe bursierii din această zonă în ansamblul studioșilor din universitățile de destinație. Unul dintre istoricii migrației academice nota că la Paris, spre deosebire de studenții proveniți din Centrul și Apusul Europei, cei din Răsărit și mai ales din Sud-Estul European, se

⁴⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 199. În luna anterioară ei expediaseră Ministerului și o listă cu toate cheltuielile anuale necesare unui student la Torino, care (în mod „curios”), adunate dădeau cifra de 3000 de franci (261 de galbeni), cu alte cuvinte subvenția pe care doreau să o primească și la care erau, de altfel, îndreptățiți. Lista cuprindea diverse capitole, de la casa, pensiunea, la „spesele studiului” și „straele și încălțămintele” etc. (f. 207).

⁴⁹ Arhivele de la noi conțin numeroase extrase ale examenelor studioșilor români, în marea majoritate de la Facultatea de Drept. Vezi, spre exemplu, ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 113, extrasul pentru Eugen Stătescu, care abia trecuse în noiembrie 1864 primul examen de doctorat.

înscriu regulat, urmează cursurile, își iau înscripțiunile și trec examenele, pentru a se întoarce cu o diplomă în țară, unde valora enorm și putea înălța destine⁵⁰.

Între centrele universitare, Parisul oferea, se pare, cele mai avansate posibilități de studiu. Și condițiile puse la dispoziția celor dornici de învățătură erau pe măsura faimei, fie că vorbim de biblioteci, de săli de curs, de laboratoare sau de alte dotări speciale necesare învățaturii⁵¹. Odată ajuns în *Orașul Luminilor*, studentul se adaptează rapid și, în ciuda dificultăților financiare, se decide cu greutate să revină în țară⁵².

Epoca trăia un conflict mocnit, dar firesc, între sistemul de educație francez și cel anglo-saxon, între tinerii care studiau la Paris și cei care își desăvârșeau instrucția în centrele germane. Titu Maiorescu făcea referiri în corespondența sa la neîncrederea studenților români din Paris față de sistemul educativ german și față de rezultatele unei specializări în Germania. Faptul că el însuși a trecut cu ușurință unul dintre examenele considerate dificile, și aceasta fără a fi avut nevoie de o pregătire îndelungată, ca alți colegi, îi făcea pe câțiva din tinerii de la Paris să arate mai multă considerație sistemului german, cel puțin conjunctural. De altfel, viitorul părinte al Junimii identificase și motivul pentru care, în ciuda diligenței lor evidente, tinerii români nu triumfau decât arareori: tuturor le lipsea „sistemul”⁵³. El însuși deținea secretul unei metode excelente de lucru, anume studiul intens în perioade scurte, prin care își explica succesul la examene: „eu nu învăț, ca alții, tândăbind deasupra unei cărți zile întregi sau jumătăți de nopți ...”⁵⁴.

Alături de centrele franceze (în special la Paris), specializarea în universitățile germane însemna, pe tot parcursul epocii moderne, dar mai cu seamă de la începutul deceniului opt, garanția trecerii de la mediocritate la succes într-o

⁵⁰ Nicolas Manidakis, *L'essor de la mobilité étudiante internationale à l'âge des Etats-Nations. Une étude de cas: les étudiants grecs en France (1880-1940)*, Thèse de doctorat en histoire, Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales, sous la direction de Gérard Noiriel, soutenue le 24 septembre 2004.

⁵¹ N. Ionescu nota, bunăoară, că în vremea studenției la Paris nu a fost nevoie să-și cumpere cărți pentru că „sunt atâtea biblioteci publice, cele mai avute și mai ținute și mai deschise decât pe oriunde aiurea” (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 108-109). Tot la Paris funcționa biblioteka de pe lângă Societatea studenților români, înființată la 1846 cu scopul de a împrumuta celor fără posibilități, cărți pentru lectură și materiale în limba română sau despre Principate.

⁵² Același N. Ionescu povestea într-o scrisoare către G. Sion din 1849 despre îndemnul lui Negri de a se întoarce în Moldova, îndemn pe care se gândea serios să-l urmeze, deși considera prematură revenirea în patrie: „cu toate acestea eu de-aș avea cu ce sta aici și ajunge cu studia mea la o staționă oarecare, mult mai bine mi-ar părea! Simt că-s fără timp întârcat de la muma științei și mă tem să nu fiu în viață-mi decât o ființă chircită!” (*Ibidem*, p. 87).

⁵³ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 26-27.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 12.

lume a elitelor. În martie 1871 Dimitrie Xenopol își îndemna băiatul să-și finalizeze rapid stagiul german („caută, scumpe fiu, să săvârșești odată cu studiile tale”) tocmai în ideea ocupării fără zăbavă a unei poziții la care ar fi fost îndreptățit. Odată studiile terminate, destinul avea să-i intre pe o traiectorie ascendentă, favorabilă, de care Divinitatea nu putea fi străină: „să mulțumim lui D-zeu că te-a ajutat să triumfi; nu-ți mai trebuie decât bună sănătate, și tot D-zeu ți-o va da; nu-ți mai rămâne decât să mergi pe calea luminoasă pe care Providența a deschis-o viitorului tău”⁵⁵. Familia participa în integralitate la schimbarea de destin, bucurându-se, ca fratele Nicolae, de „succesul brilant [...] care-ți asigură viitorul cel mai fericit ce poate să dorească cineva” sau sensibilizându-se „până la lacrimi”, precum părintele, de distincția *Magne cum laude* primită de fiu la doctorat⁵⁶.

Pentru a fi înmatriculați și primiți ca studenți ordinari în universitățile străine, cu drept, așadar, de a da examene și a primi diplome, tinerii români, ca toți ceilalți de altfel, erau obligați să facă dovada studiilor secundare complete și a trecerii examenului de bacalaureat. O condiție greu de îndeplinit la mijlocul secolului XIX, când gimnaziul se reorganiza cu dificultate, după publicarea *Așezământului* de la 1851. Până la instituirea propriu-zisă a examenului de bacalaureat, absolvenții de gimnaziu primeau unele certificate de maturitate⁵⁷.

Ele trebuiau echivalate în țara de destinație, lucru nu întotdeauna posibil, caz în care alternativa era pregătirea și trecerea examenului în noul centru. Cel mai dificil era pentru cei trimiși în Franța, care constituiau aproximativ două treimi din efectivele stipendiștilor. Acesta este motivul pentru care unii bursieri, odată ajunși la Paris, urmau și liceul sau cel puțin se pregăteau cu profesori privați pentru trecerea bacalaureatului, în paralel cu audierea cursurilor universitare. De altfel, bacalaureatul se dădea, ca și mai târziu în țară, la universitate, fiind considerat, pe lângă o condiție pentru înscrierea la licență, cel dintâi grad în studiile superioare. Chiar dacă-l scuteau pe studiosul român de timp pierdut, de calvarul examenelor și de alte cheltuieli inerente, precum cele cu meditațiile private, echivalările se făceau contra unor taxe ridicate, mai ales în Franța⁵⁸.

⁵⁵ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 365, scrisoarea din Iași, 13/25 iunie 1871.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 362 și 365. Despre momentul doctoratului, vezi în cuprinsul aceluși tom și A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 381.

⁵⁷ În ele se treceau calificativele („prima” sau „eminentia”) obținute la obiectele de studiu: religia, limba română și cea latină, istoria românilor, istoria universală, statistica și geografia, istoria naturală, cosmografia, fizica, științe matematice, psihologia, filosofia fundamentală, logica, metafizica, cosmografia, desenul, limba elină, limba franceză și, peste toate, conduita.

⁵⁸ Este unul din motivele pentru care unii profesori francezi aveau să critice sistemul, considerând că nu este corect ca străinii să fie obligați să plătească pentru studii pe care nu le

Echivalarea bacalaureatului era o adevărată piatră de hotar. Cobălcescu notifica autoritățile moldovene în decembrie 1859 că, sosit la Paris de la începutul lunii noiembrie, a urmat cursuri la Grădina Plantelor, la Școala de Mine și la Sorbona, dar, în ciuda asiduității sale nu a reușit să ia nicio inscripțiune deoarece încă aștepta echivalarea Bacalaureatului⁵⁹. Fostul său elev, Petru Poni, a avut parte de mai mult noroc. I se echivalaseră „cunoștințele posedate” cu cele ale unui bacalaureat în științe și a primit de la Facultatea de Științe, cu avizul Ministerului Francez al Instrucțiunii, respectiva diplomă contra sumei de 100 de franci. Mai mult, relatează el, în ciuda timpului înaintat și a faptului că registrele de inscripțiuni fuseseră deja închise, a obținut de la rector „excepționala învoire” de a primi două inscripțiuni pentru licența în științele fizico-chimice în sesiunea 1-15 ianuarie, până atunci limitându-se a audia cursurile⁶⁰. Colegul lor ieșean de la Litere, Al. Odescu promise și el, contra aceleiași sume, echivalarea de *Bachelier ès lettres* și se baza, la fel ca Poni, pe înțelegerea autorităților franceze pentru a începe cât mai repede viața de student regulat la Sorbona⁶¹.

Bursierii români de la Torino primesc sprijinul autorităților și, pe baza certificatelor de maturitate și a atestatelor din țară, sunt scutiți de examenul de „amesiune”, o condiție a înscrierii, lucru primit cu mare încântare de tineri, căci, dacă ar fi fost puși în postura de a susține acest examen în limba italiană, ar fi pierdut un an cu pregătirea lui⁶².

Cei doi stipendiști „literați” de la Madrid, Andrei Vizanti și Șt. Vârgolici sunt însoțiți de scrisori de recomandare de la Ministrul Instrucțiunii de la București către omologul său spaniol. Tinerii merg în audiență și solicită autorităților madrilene ca „examinând titlurile școlare ce posedăm, să ne admită înmatricularea la Facultatea de Litere”, după cum ei înșiși relatează. Răspunsul a venit abia după trei luni, când sunt recunoscuți „prin ordin regesc” bacalaureați în arte, titlu ce se oferea absolvenților de studii secundare, în urma unui „curs preparatoriu” și care permitea înmatricularea la Universitate⁶³.

Pierre Moulinier sublinia diferențele mari de pregătire între studiosii străini și cei francezi mai ales în ceea ce privește bacalaureatul în litere, care

făcuseră în Franța (Pierre Moulinier, *op. cit.*, p. 139).

⁵⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 84.

⁶⁰ Scrisoarea din 4 decembrie 1859 (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 71).

⁶¹ Scrisoarea din 6 decembrie 1859 (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 76).

⁶² SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860 f. 160.

⁶³ Potrivit celor doi, „cursul universitar” dura cinci ani: doi ani pentru gradul de bacalaureat în litere, doi pentru licență și unul pentru doctorat (ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 5).

presupunea cunoștințe temeinice de latină și greacă veche⁶⁴. Ne întrebăm dacă aceste diferențe erau, în practică, cu adevărat semnificative în cazul românilor, dat fiind pe de o parte locul tradițional pe care îl aveau cele două obiecte în curricula școlilor din Principate și, pe de alta, notele bune obținute de elevii români în prima jumătate a secolului XIX la examene și concursuri, în special la elină.

Etapele instrucției în străinătate a viitorilor profesori de la Universitatea ieșeană sunt foarte greu de sistematizat într-un studiu precum cel de față. Atâtea sorți individuale, atâtea domenii și atâtea instituții implicate, din zone cu tradiții și norme diverse fac imposibilă o abordare sintetică, dar totodată cuprinzătoare. Ne limităm, așadar, la unele exemple, frânturi de destine, care pot fi considerate modele formative la jumătatea secolului XIX.

Deși ajuns la Paris din toamna lui 1855, V. A. Urechia a întârziat să se înmatriculeze la facultate. Pierduse mult timp cu pregătirea bacalaureului, chiar dacă în paralel audia selectiv și cursurile de la Sorbona. În ianuarie 1856 îi explica lui G. Sion motivele pentru care nu și-a trecut rapid bacalaureatul și nu s-a înscris în anul sosirii la „cursurile de litere de la Sorbona”, amintind de „ocupațiunile și anevoințele” din studiul său și de „lacunele” pe care le acumulase în țară „din cauza neregulei Academiei noastre” (referire la caracterul incomplet, formal și informal, al cursurilor gimnaziale de la Academia Mihăileană). Împrejurările îl forțau ca „odată cu prepararea la licență să îndeplinesc acele lacune”; dorea să urmeze ca auditor cursurile de la facultate și să devină bacalaureat până în aprilie, pentru a-și trece „măcar licența” în răstimpul de doi ani în care primea subvenția de societatea fondată de Anastasie Fătu⁶⁵.

Se pregătea cu un „repetitor”, dr. Emile Acolas, la a cărui nuntă și participă, în calitate de „garçon d' honneur”. Trece apoi cu succes examenul de bacalaureat în litere la 18 august 1856, sărbătorind reușita în compania colegilor români și francezi. La proba scrisă, bunăoară, avusese de tradus 100 de versuri din latină și de redactat un eseu pe tema contrastelor, ambele fiind considerate, își amintea fostul studios, foarte bune⁶⁶.

După aceea îl aflăm înmatriculat la Sorbona, audiind profesori precum Saint-Marc Girardin, de la care va primi îndemnul de a scrie un studiu despre poezia română sau Charles Levéque, autorul unor „cursuri foarte frumoase” de filosofie; mergea și la prelegerile lui Hase, bibliotecar al Bibliotecii Imperiale și, după opinia tânărului român, cel mai învățat profesor de la Sorbona, deși acestea

⁶⁴ Pierre Moulinier, *op. cit.*, p. 131.

⁶⁵ Ștefan Meteș, *op. cit.*, pp. 269-274

⁶⁶ Niculina Vârgolici, *op. cit.*, p. 18

(prelegerile) erau greu de urmărit (motiv pentru care profesorul se bucura de prezența a numai doi studenți, între care unul era V. A. Urechia)⁶⁷.

Vistian Goia nota, pe baza cercetării arhivei păstrate la Biblioteca Academiei, că în două rânduri, în toamna lui 1856 și în iarna lui 1857, „Basile Alexandresco e înmatriculat la Faculté des lettres de Paris”⁶⁸. Se referea probabil la două înscripțiuni, ceea ce ne permite să speculăm că foarte posibil, V. A. Urechia nu a mai avut timpul fizic să obțină restul de înscripțiuni necesare pentru acceptarea sa la licență, până la data părăsirii Parisului. Căsătoria sa cu o tânără hispanică cu vază și avere, Francoise Joséphiné Dominique Plano, fiica medicului Plano de la curtea regală a Spaniei⁶⁹ l-a făcut, probabil, să nu-și mai susțină licența. Pleacă cu soția, în august 1857, spre Madrid, unde va cerceta arhivele, va audia unele cursuri de la Universitate, se va informa asupra stării educației și, mai important pentru activitatea sa ulterioară, va lua contact cu instituțiile culturale madrilen⁷⁰.

Frânturi despre examenul de licență în litere la Paris aflăm de la Titu Maiorescu, care i-a călcat pe urme viitorului său amic (și apoi inamic), V. A. Urechia. Inițial, Maiorescu s-a concentrat pe științele juridice, dar atacul publicistic asupra părintelui său, la care ne-am referit în rândurile de mai sus, l-a convins să obțină mai întâi licența în litere, decizie care îl „umplea de bucurie”, după cum declara într-o scrisoare din iulie 1860 către Wilhelm Kremnitz. Cu această ocazie descria și unul din examenele necesare acestui grad. Proba scrisă se întindea pe patru zile, candidatul având de redactat o compunere în latina clasică pe un subiect dat, una în limba franceză pe o temă de estetică, de versificat în latină și de efectuat o traducere „de o pagină” în limba greacă; urma apoi examenul oral⁷¹.

Pe N. Culiănu, plecat din Iași la 1855 în grupul de studioși cu destinația Paris, alături de Gh. Mârzescu și Gr. Melidon, îl aflăm mai întâi (1856 și 1857),

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Vistian Goia, *op. cit.*, p. 23-24.

⁶⁹ Dar la sosirea în țară se pretinde „licențiat” și acesta este titlul său în documentele oficiale, atât înainte, cât și după ocuparea postului de director general în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, la 1859. El însuși nu scrie nicăieri de trecerea licenței, ci de părăsirea Parisului „cu oarecare succese școlare” pentru a se îndrepta spre Madrid. Cei care s-au ocupat de acest personaj nu au aflat vreo urmă a licenței sale în arhivele din țară, dar nu s-au cercetat totuși fondurile sorboneze, greu accesibile. Credem că un argument (conjunctural, e drept) în favoarea ideii că și-ar fi trecut totuși licența, ar fi prezența ștampilei „Biblioteca licențiatului V. Alexandresco” ce se găsește pe unele cărți precum cea a lui Barrantes, procurate în timpul primei vizite în Spania (1857-1858) (Vezi, Paul Păltănea, „V. A. Urechia. Interférences avec le monde espagnol”, *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXI, 1992, no. 1-2, p. 147).

⁷⁰ Cf. Vistian Goia, *op. cit.*, p. 27.

⁷¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 13-14.

ca elev la Liceul St. Louis, unde urma, după spusele sale, un curs de matematici speciale pregătit pentru Școala Politehnică. Nefinalizându-și studiile la vreme, dar fiind pe drumul cel bun, solicita, în vara lui 1860, o prelungire a bursei „cu timpul ce l-ați acordat și colegilor ai mei” și reușea să treacă licența în științe matematice la 19 noiembrie 1860⁷². Ceea ce s-a petrecut în lunile următoare devenea însă mai interesant, din perspectiva istoriei prezenței românești în una din instituțiile educative cele mai exclusiviste din lume, anume École Normale Supérieure. La 28 noiembrie 1860, Culianu solicita guvernului moldovean „a strălui unde se cuvine pentru a-mi căpăta fără întârziere autorizațiunea Ministerului Instrucțiunii Publice de acolo [din Franța, n. n.], de a urma cursurile de științe matematice și fizice ce se dau la Școala Normală Superioară și care sunt ascultate numai de elevii statului, destinați la învățământul public”⁷³. După ce îl felicitau pe licențiat pentru „zelul” dovedit, autoritățile române se implicau în „mijlocirea” cerută, iar Culianu repeta cererea într-o altă scrisoare, de la 27 iulie 1861, de data aceasta precizând că intenționează a fi doar „auditor” la școala amintită⁷⁴. Dar renunța la idee peste câteva zile, la începutul lunii august, sugerând să se oprească și eforturile oficiale de intermediere, pe motiv că „în memoria acestei școli nu există exemplu de admiterea a unui străin”; temându-se de un refuz din partea francezilor, se orientase deja spre Școala de Geniu și Aplicație de la Metz, la fel ca alți colegi ai săi și cerea sprijin pentru admiterea sa. Fără noroc însă, deoarece în toamna aceluiași an, mergând să verifice situația la Ministerul Francez de Externe, i se comunica refuzul din partea Ministerului Instrucțiunii pe motivul, inexact de altfel, că instituția „e destinată numai pentru elevii francezi”. Studiosului român nu-i mai rămânea decât să încerce în altă parte și așa s-a oprit, de data aceasta cu folos, asupra Observatorului Imperial din Paris, după cum spunea el, „singurul care-mi prezintă cele mai multe avantaje [...] și nu face deosebire între francezi și străini”⁷⁵.

⁷² SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 75 și 226. La f. 277 se află și o copie după licența sa, una din puținele diplome păstrate în arhivele noastre.

⁷³ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 258.

⁷⁴ Tentativa lui N. Culianu din 1860-1861 este amintită într-o notă de subsol de Florea Ioncioaia în investigația sa asupra stagiului normalian al primilor elevi români acceptați: „Le grain et l’allégeance. Universitari ieșeni la École Normale Supérieure din Paris”, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, Istorie, tom LII-LIII, 2006-2007, p. 236, n. 3. Autorul citează drept sursă o scrisoare din 10 aprilie 1880 a lui Foustel de Coulange, în care reputatul istoric francez considera că M. Nizard, directorul Școlii, „probabil” de comun acord cu M. Pasteur, directorul științific, au dat aviz nefavorabil solicitării guvernului moldovean la 2 mai 1861, invocând lipsa precedentului.

⁷⁵ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, ff. 280, 276, 296. În mediul ieșean era cunoscut episodul petrecut la Observator, în timpul serviciului lui N. Culianu, când împărăteasa Eugenia vizitase incognito așezământul. Românul, nerecunoscând-o, i-a făcut obișnuitul ghidaj și i

Cu excepția lui N. Ionescu și probabil a lui V. A. Urechia, toți viitorii profesori ai Universității din Iași s-au întors din stagiile efectuate în deceniile șase și șapte la universități străine cu diplome de licență sau de doctorat. Nu era vorba, însă, de destine sau de voințe cu totul deosebite (privind prin prisma diplomelor câpătate), ci, așa cum am amintit deja, de o banală condiție pusă bursierilor, mai cu seamă după jumătatea deceniului șase. Pentru obținerea titlurilor academice, ei trebuiau să se înscrie la instituția în cauză ca studenți ordinari și să dea examenele cuvenite, restul venind de la sine. Și totuși, chiar în această logică, unii dintre ei se fac remarcați în noile medii pentru abilitățile speciale și silința dovedită la studiu în condiții dificile și concurând cu studenții nativi⁷⁶.

Se pare că „succesele școlare” obținute de V. A. Urechia la Paris se repetau în cazul nepotului său, trimis la Torino pentru studiul științelor juridice; într-o scrisoare expediată în 1861 de profesorul Ruscalla lui Cuciureanu, ministrul moldovean al Instrucțiunii, aflăm că tânărul [G.] Alexandrescu-Urechia „étude avec une attention exemplaire et il réussira à faire de l'honneur à sa patrie”⁷⁷.

Deși nu s-ar spune, cântărindu-i prestația ulterioară de dascăl, Andrei Vizanti intra la rândul său în atenția „supraveghetorilor” instrucțiunii în anul 1867, când obținea premiul I la concursul de literatură elenă la Universitatea din Madrid; secretarul Universității, Victoriano Marino, i-ar fi adresat o invitație la deschiderea anului școlar (1 octombrie) pentru a-și primi „diploma și medalia premiului ce ați obținut prin concursul de la finele anului școlar expirat”. Diriguitorii Ministerului Instrucțiunii de la București găsiseră potrivit a da publicității aceste amănunte pentru a-l omagia pe tânărul promițător pentru

s-a adresat mereu cu „Madame”, fără a afla cine este decât după plecarea acesteia (Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Viața Românească, 1928, p. 273).

⁷⁶ Această concurență era cu adevărat redutabilă. Pe lângă variatele greutăți materiale, studiosii români trebuiau să se distingă într-un mediu și o limbă străină, în fața colegilor formați într-un spirit al rigorii și într-un sistem de instrucție mai eficient decât cel românesc. Mai ales acolo unde dotările și practica specializată aveau un rol fundamental, succesele întârzie să apară, ori sunt cu adevărat rare. Spre exemplu, trei tineri moldoveni, Gr. Melidon, N. Chinez și Al. Peiu câpătaseră, în septembrie 1859 „printr-o favoare extraordinară”, aprobarea Ministerului Francez de Război de a urma la Școala de Geniu și Aplicație de la Metz. Cu toate acestea, își amână intrarea pentru anul următor, invocând faptul că la momentul respectiv nu se puteau compara cu elevii francezi din pricina „condițiilor cu mult inferioare în care ca străini am fost nevoiți a urma cursurile Școlii Politehnice” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 204).

⁷⁷ Vezi Al. Marcu, „Mentorul studenților moldoveni de la Torino (1860-1861)”, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 181-182. Faptul că italianistul îl confunda pe George Alexandrescu-Urechia cu unchiul său V. A. Urechia, căruia îi atribuia astfel studii în Franța, Spania și Italia, e o dovadă în plus asupra fragilității informațiilor noastre de până acum cu privire la formarea personalităților academice.

„succesele depline” obținute ca stipendist al statului român la Madrid și pentru ca alți juni să-i urmeze exemplul⁷⁸. De altfel, spre sfârșitul stagiului spaniol, Vizanti era primit în Academia Matrinese (în 25 aprilie 1868), la recomandarea lui Juna de Unna, la numai două luni după ce însuși V. A. Urechia fusese acceptat ca membru al elitistului conclav, fapt ce nu poate fi judecat drept o simplă coincidență⁷⁹.

Un bun exemplu de reușită l-a adus Gr. Cobălcescu, care fusese trimis în străinătate cu un stipendiu special, pentru a se perfecționa în științele naturale. Sosit la Paris, pe 2 noiembrie 1859, și aflat încă în așteptarea echivalenței bacalaureatului la finalul anului, el reușea să anunțe peste doar doi ani, cu mândrie nedisimulată, faptul că la 27 noiembrie 1861 fusese proclamat licențiat al Facultății de Științe. Vasile Alecsandri, agentul român de la Paris, la curent cu „succesul ce au avut la Sorbona” profesorul de la Academia Mihăileană, îl prezenta pe acesta guvernului de la Iași (la 1 decembrie 1861) drept un student meritoriu, ce „a profitat așa de bine de timpul ce au petrecut la Paris” și care, cu siguranță, merită încurajat și sprijinit pe viitor „pentru sânguința ce a pus în studiile sale”⁸⁰.

Nu ne vom referi aici la stagiul parizian al studioșilor C. Climescu și Șt. Vîrgolici, cei dintâi români primiți la École Normale Supérieure și care au lăsat (mai ales primul) o foarte bună impresie în cercul select al normaliştilor, chestiunea fiind proaspăt și temeinic anchetată în literatura de specialitate⁸¹.

⁷⁸ *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1867, p. 13. Și la p. 43 se face din nou referire la medalia de aur obținută de Andrei Vizanti, „fost școlar al Liceului din Iași” la un concurs literar din Madrid.

⁷⁹ După ce organizatorii ședinței îl prezentaseră în termeni, firește, elogioși („Dl. Vizanti este destul de cunoscut și stimat de toți câți în Madrid ne dedicăm [...] la cultivarea științelor și a literelor”), acesta ținea să sublinieze, în cuvântul său, că are de îndeplinit o dublă misiune: să-și termine cu succes studiile la Madrid și să îi facă pe spanioli cunoscuți „consângenilor lor de la Dunăre”, operă deja începută de un „ilustru compatriot”, aluzie la profesorul și protectorul său, V. A. Urechia (Vezi, *Discursul d-lui A. Vizanti, licențiat în filosofie și litere la inaugurarea cursului său de literatură română de la Facultatea de Litere din Iasi*, Iași, Goldner, 1869, p. 57).

⁸⁰ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 103, respectiv 102. Vezi și diploma de licență a lui Gr. Cobălcescu, în copie la f. 126-127.

⁸¹ Florea Ioncioaia, *op. cit.* Ne permitem să îndreptăm un singur amănunt. La 1867, Șt. Vîrgolici studia deja de ceva vreme la Paris, iar nu în Spania (vezi p. 237, n. 3). De asemenea, un eventual concurs pentru selectarea celor doi (asupra căruia însuși autorul are rezerve, bine întemeiate) nu era necesar, căci bursierii trecuseră prin această etapă în țară, înaintea desemnării lor ca stipendiști; guvernul avea libertatea de a decide, în cazul în care considera lucrul „în interesul instrucțiunii”, schimbarea instituției de învățământ și chiar a orașului de destinație, în interiorul ciclului bursier. Asemenea treceri de la o școală la alta sunt frecvente, mai ales la cererea studioșilor care doresc să capete abilități și competențe variate, la sfârșitul unei etape (de regulă după licență).

În ciuda accepțiunii cvasipozitive a sintagmei „studii în străinătate”, nu toate școlile erau pe placul tinerilor români. Există o scară valorică și aici, iar din coada listei, nu întâmplător mai puțin frecventate, centre precum Constantinopol, Atena, Madrid, și într-o oarecare măsură chiar Torino (pentru umanioare), provocau uneori studioșilor reacții de rezervă sau de respingere.

Din relatările conducerii Seminarului Teologic din Iași, aflăm că ierodiaconul Ghenadie, fost stipendist la școala teologică de la Halchi (Constantinopol) la mijlocul deceniului VI, dorea să își continue studiile și să obțină doctoratul în teologie, așa că s-a deplasat „cu propriile sale mijloace” la Academia din Kiev⁸². Și ieromonahul Filaret Dimitriu, din grupul de studioși ajunși în toamna lui 1856 la Universitatea din Atena pentru a studia literele și filosofia, ar fi vrut să-și continue învățătura teologică în capitala Greciei, însă „convingându-se că la Atena nu poate a se perfecționa [...] fiindcă această facultate acolo nici nu este completată” s-a decis să se îndrepte tot către Academia Teologică din Kiev „spre a-și face doctoratul”⁸³.

Cu siguranță, Universitatea din Atena nu era – nici măcar în domeniul studiilor teologice – tocmai mediul dorit de tinerii români pentru a obține lumina învățăturii, din varii motive, care depășesc problema calității instrucției. Câțiva ani mai târziu, în 1865, un alt studios tomnatec, Filotei Romanescu, abia ajuns în capitala elenă cu o bursă pentru teologie, își părăsea la scurtă vreme postul pentru a se muta la Paris. Își explica acțiunea prin aceea că centrul spre care fusese îndrumat de Minister nu beneficia nici de profesori suficienți și bine pregătiți, nici de dotările necesare, în vreme ce la Paris s-ar găsi o facultate „incomparabilă cu Școala Atenei”⁸⁴.

Și Ioan Morțun, abia sosit la Torino, adresa Ministerului solicitarea de a fi transferat la Paris, motivând că în capitala Piemontului „cursul de litere” era incomplet și presupunea fix patru ani de studii (întocmai „ca la colegiu”), la care se adauga un an pentru asimilarea limbii și altul pentru doctorat; un total așadar de șase ani, timp suficient absolvirii a două specialități într-un alt centru⁸⁵.

Nici tinerii Vârgolici și Vizanti nu erau satisfăcuți de Universitatea din Madrid, unde, susțineau ei, obținerea diverselor grade academice se făcea după reguli stricte și la intervale ce nu puteau fi scurtate; timpul necesar, bunăoară,

⁸² SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 126.

⁸³ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 25.

⁸⁴ ANIC București, fond MCIP, dosar 230/1865, f. 81 și 99.

⁸⁵ După ce verificaseră programa de studii a universității torineze, autoritățile îi dădeau la final de decembrie 1860 permisiunea de a părăsi orașul pentru a merge la Paris. Interesant că studiosul amânase momentul pentru anul școlar următor, schimbarea explicând întârzierea prin aceea „că n-am avut nicio para” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860 f. 113 și 177).

pentru trecerea doctoratului – cinci ani – depășea durata bursei, care era de doar patru (unul pentru limbă, alți trei pentru diplomă). Așadar, invocând „chestiunea timpului”, descrișă drept „un obstacol pe care în orice mod nu-l putem învinge” și faptul că Universitatea resimte „într-un mod foarte directu, influența, nu prea salutară a politicii actuale”, cei doi solicitau imperativ în aprilie 1865 încetarea stagiului madrilen și „strămutarea în Paris”⁸⁶. Autoritățile române le aprobau cererea în luna mai, dar unul dintre ei, Andrei Vizanti, renunța din proprie inițiativă la demers în iunie 1865, deoarece, nota el, se pregătise temeinic pentru examene și, răspunsul de la București întârziind, plătise inclusiv inscripțiunile⁸⁷.

Cum era de așteptat, mai toți cei nemulțumiți de școlile înalte din Atena, Madrid, Torino etc. iau drept punct de reper Parisul, centru universitar, monden totodată, unanim recunoscut și garantat de experiențele numeroaselor serii de tineri români dornici de învățatură în secolul XIX, ajunși acolo pentru studii în diversele specialități ale vremii. În fond, rejecția altor centre în afara celor franceze sau germane, deja tradiționale, poate fi văzută și ca o mișcare inertă, un refuz de schimbare a traseelor de obținere, prin carte și cunoaștere, a prestigiului social, căi și destinații ce își dovediseră pe deplin eficiența în trecutul apropiat.

Se știe că o bună parte dintre profesorii „literați” sau juriști ai Universității din Iași au început să publice în vremea stagiilor externe, fiecare după priorități, în registrul beletristic, al politicii naționale sau chiar al literaturii de specialitate. Mulți se implică activ în propaganda prounionistă, aducând servicii concrete cauzei românești.

În primul an al șederii sale în capitala Franței, N. Ionescu fusese invitat de Alecu Hurmuzaki să publice în foaia *Bucovina*, un articol asupra genezei spiritului național în Europa vremii, dar ezita, crezându-se încă nepregătit pentru o revistă unde colaboraseră, cum îi scria el unui fidel prieten, „cei mai iscusiți scriitori ai patriei mele”. În fond, era o manieră elegantă de a câștiga timp, după cum apare evident câteva rânduri mai jos: „eu am nevoie de a rumega la idei și apoi voi da și eu tributul meu pe altarul muzelor naționale”⁸⁸. Va recupera repede însă handicapul și va deveni unul dintre cei mai activi publiciști ai epocii.

La rândul său, V. A. Urechia devenise pasionat de politică și de jurnalistică, uneori în detrimentul învățaturii⁸⁹. Interesant este că la începutul stagiului, G. Sion îi sugerase să se ocupe în studiul său, pe lângă litere, și de „cele politice”, dar răspunsul diplomat al studentului lăsa a se înțelege că timpul la Paris nu

⁸⁶ ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 5-6.

⁸⁷ ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 253.

⁸⁸ Scrisoarea către G. Sion din 12 ianuarie 1849 (Cf. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 76).

⁸⁹ Începuse să publice încă din țară (poezii, anecdote, scurte articole), în vremea studiilor la Academia Mihăileană, în principal sub influența lui M. Kogălniceanu și V. Alecsandri.

poate curge și pentru una și pentru cealaltă⁹⁰. A făcut până la urmă concesii majore dezbaterii politice, arătându-se extrem de activ și perseverent, în ciuda vârstei fragede⁹¹.

Chiar autoritățile din țară constată utilitatea prezenței bursierilor în centrele occidentale pentru construirea unei imagini convenabile, așa încât le sugerează sau chiar le dau misiunea (ca în cazul lui V. A. Urechia⁹²) de a fi activi în publicistica țării de destinație. Astfel, stipendiștii de la Torino primesc un abonament gratuit la *Tribuna Română*, foia lui N. Ionescu, de unde li se sugera să extragă articole, să le traducă și să le publice în ziarele italiene⁹³, ceea ce reprezintă, în fond, o dovadă a importanței strategice la nivel ideologic, dar și politic a deschiderii oficiale a noii destinații italiene.

În general, grupul de la Torino este foarte activ în această privință, cu deosebire Romulus Scriban și George Alexandrescu-Urechia, colaborând strâns cu Giovenale Vegezzi-Ruscalla în promovarea imaginii românilor și în încercările de apropiere culturală și politică. Primul a fost ales de colegi să citească în întâmpinarea generalului Garibaldi la 17 martie 1862, un salut în numele compatrioților săi⁹⁴. Tot el a devenit secretarul asociației *Società Internazionale Neolatina* înființată la Torino în 1864, menită a întări raporturile dintre națiunile neolatine (francezi, italieni, spanioli, portughezi, români)⁹⁵. Nu

⁹⁰ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 269-274.

⁹¹ La Paris colaborase la unele cotidiane prounioniste precum *Le Constitutionne*, *Gazette de France*, *La Patrie* sau *Le Siècle* pentru ca în primăvara 1857 să fondeze *Opiniunea*, o revistă de propagandă unionistă, dar cu o apariție efemeră, de doar opt numere (Vezi, Letiția Buruiană, Zamfir Ilie, „Contribuția lui V. A. Urechia la dezvoltarea presei românești”, *Buletinul Fundației Urechia*, nr. 10/2009, p. 17-26). În *Opiniunea*, V. A. Urechia își prezenta și crezul său gazetăresc, care avea în centru ideea că jurnalismul poate și trebuie să fie un mijloc eficient în lupta politică pentru unificarea Principatelor și obținerea neatârării. În plan secund, dar nu lipsit de importanță, considera el, ziarele și revistele erau menite a răspunde trebuinței de educație și, de ce nu, de loassir, cu condiția însă a unui limbaj și a unei tonalități moderate.

⁹² Potrivit lui Alexandru George, el primise din partea domnitorului Grigore Ghica misiunea secretă de a strecura în presa franceză articole favorabile Principatelor (Vezi, V. A. Urechia, *Scrieri literare. Restitutio*, ediție, prefață, note de Alexandru George, București, Minerva, 1976, p. XI, *apud* Niculina Vârgolici, *op. cit.*, p. 18).

⁹³ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 115.

⁹⁴ După ce debutase în țară la 1860 cu o broșură de poezii, odată cu plecarea la Torino, tema italiană devine predilectă. În 1861 îi apărea o poezie dedicată omului politic italian Cavour, care a jucat un rol important în destinul tinerilor români din Peninsula („Geniului lui Cavour”, în *Ateneul Român*, 1861, p. 69 și urm.), iar în presa italiană publica un articol („La monarchia italiana”, 1863) în care milita, între altele, pentru emigrarea italienilor în Principate, idee la care ajunsese probabil în urma discuțiilor cu Ruscalla, căci o întâlnim și la profesor.

⁹⁵ Societatea era condusă de Filippo Cordova, iar Vegezzi-Ruscalla era unul dintre vicepreședinți, cu un rol major în apariția organismului, în vreme ce secretar fusese ales Romulus Scriban. La ședințe participau și românii, iar reformele lui Cuza au fost, de mai multe ori, subiecte

știm, cel puțin până la această dată, care a fost rolul bursierilor noștri într-o altă asemenea construcție, *Societatea Italo-Română*, fondată la 1862 de Marc Antonio Canini, fostul director al Colegiului italian de la București și expulzat din Principate în urma unor complicații diplomatice⁹⁶.

Studiile începute la Spania l-au marcat atât pe Vizanti, cât și pe Vârgolici și le-au oferit excelente motivații de exerciții publicistice. Interesant este că cel din urmă, deși a poposit la Madrid doar câteva luni, a publicat constant articole, uneori primite critic chiar de apropiați, privitoare la literatura spaniolă, în revista *Junimii (Convorbiri literare)*⁹⁷; tot el trimitea de la Paris texte pentru foaia oficială a Ministerului (*Buletinul Instrucțiunii Publice*)⁹⁸.

La rândul-i, A. Vizanti trimite de la Madrid, probabil la sugestia profesorului său V. A. Urechia, câteva corespondențe pentru *Buletinul Instrucțiunii Publice* în care descrie sistemul instrucțiunii publice spaniole, prezintă pregătirile pentru Expoziția Universală de la Paris din 1867, sau oferă

de discuție. Cu aceste ocazii, Gh. Săvescu cerea organizarea de cursuri publice menite a argumenta asemănările lingvistice din blocul neolatin, Scriban susținea necesitatea semnării unui tratat comercial italo-român, iar Vegezzi-Ruscalla propunea încurajarea emigrației masive a italienilor spre România și nu spre Americi. Comitetul era însă dizolvat la 1865, odată cu mutarea capitalei la Florența (Cf. Claudio Isopescu, *La Società Internazionale Neolatina di Torino (1864) e i romeni, extras din Atti del Congresso Nazionale di Storia del Risorgimento Italiano di Venezia, settembre 1936- XIV*, Bologna, Coop. Tipografica Azzoguide, 1939, apud Nicoleta Silvia Ioana, *Claudiu Isopescu (1894-1956). Monografie*, teză de doctorat, p. 178-180).

⁹⁶ Între scopurile acestei asociații ne-a atras atenția cel privitor la înființarea în Italia a unui colegiu dedicat tinerilor români, cu numeroase burse pentru aceștia. Nici societatea, nici rolul lui Canini nu sunt încă suficient cercetate. Cert este că el i-a însoțit în 1862 pe studioșii români la întâlnirea cu Garibaldi, amintită mai sus. Inițiativa lui Canini a beneficiat de o oarecare atenție în Principate, fiind reflectată în ziare precum *Reforma* sau *Românul (Ibidem)*, p. 178-179).

⁹⁷ „Miguel Cervantes autorul lui Don Quijote”, în *Convorbiri literare*, II, 1868, nr. 18, p. 292-296, nr. 20, p. 324-329; „Studii asupra literaturii spaniole”, în *Convorbiri literare*, III, 1869, nr. 4, p. 65-69, nr. 5, p. 83-86, nr. 6, p. 90-100; „Don Pedro Calderon de la Barca. Urmarea artei dramatice”, în *Convorbiri literare*, III, 1869, nr. 19, p. 325-332; nr. 20, p. 347-355; 1870, nr. 21, p. 375-380; nr. 22, p. 389-398. Câștigase destulă experiență și nu ezita a-și formula propriile opinii, chiar atunci când nu puteau fi pe placul conlocutorilor. Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din martie 1869, se arăta iritat de noua producție a lui Titu Maiorescu care anula *in corpore* producția literară autohtonă și ținea să sublinieze că punctul său de vedere nu este rezultatul unor iluzii ale tinereții, ci „opiniuni fondate, ce nu cred că le voi schimba vreodată” (Vezi, *Scrisori vechi de studenți*, scrisoarea 11, p. LXII).

⁹⁸ După ce publicase un text despre Școala Normală de la Cluny (*Buletinul Instrucțiunii Publice*, p. 642 și urm.), în toamna lui 1867 îi apărea un expozeu intitulat „Învățământul secundar pentru fete”, în care milita pentru dreptul sexului feminin la educație secundară, mai ales că, nota el, măsura luată de ministrul Dury în Franța (privind admiterea fetelor în această treaptă) „s-ar putea lesne aplica și la noi”. În mod concret, propunea ca inițial măcar liceele din București și Iași să creeze asemenea clase, ca o reparațiune morală adresată femeilor atât de neîndreptățite (*Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 42-43).

informații utile asupra organizării Muzeului și a Bibliotecii Naționale din Madrid⁹⁹. Sub aceeași influență a lui V. A. Urechia, care păstrase conexiuni în societatea madrilenă, Vizanti publică în gazeta *Ensenanza* din Madrid, articole ce privesc istoria românilor, precum acel „Estudios criticos sobre los origines de los rumanos”, pentru care bursierul primea mulțumiri oficiale în *Buletinul Instrucțiunii Publice*¹⁰⁰. Tot el trimitea gazetei *Românul*, în urma vizitei la Paris din august-septembrie 1867, pagini cu impresii de la Expoziția Universală din capitala franceză¹⁰¹.

Aflat la studii la Berlin, A. D. Xenopol se iniția și el în arta publicisticii, în răgazul dintre examene și expedia în țară diverse articole menite a intra în coloanele revistelor românești. Dacă studiul său „Istoriile civilizațiunii”, din 1869, era considerat obscur și de neînțeles de către Hașdeu, dar beneficia de sprijinul lui Titu Maiorescu, în schimb, peste doi ani i se refuza publicarea în *Convorbiri* a unei cercetări de bilanț („O privire retrospectivă a *Convorbirilor literare*”), probabil din motivul că însuși Maiorescu dorea să se ocupe de acest subiect¹⁰².

5. Petrecerea timpului liber

Spre deosebire de Principate, centrele culturii occidentale, cu deosebire acelea cosmopolite, precum Parisul sau Berlinul, ofereau posibilități nelimitate pentru loisir. Studentul A. Stoicescu îi relata prietenului său Costache că de fapt nu o duce „prea rău” la Paris. Fără a fi cheltuitor, și „făcând economii din toate” reușea să meargă „din când în când” la teatru sau în scurte excursii în jurul Parisului; cel mai adesea însă, relaxarea venea din plimbările lungi în oraș: „bat bulevardele cele mari de colo până dincolo, de două sau trei oare, încât, prăpădit de osteneală, mă urc pe imperiala vreunei omnibuse ce mă duce până acasă”¹⁰³.

Cei mai mulți studenți străini erau concentrați în Cartierul Latin. Când locuia la Hotel des Étrangers de pe rue Racine, V. A. Urechia petrecea în fiecare

⁹⁹ *Loc. cit.*, p. 285-287, respectiv p. 544.

¹⁰⁰ *Loc. cit.*, p. 43-44. El era lăudat „pentru modul cum știe să-i facă cunoscuți pe români fraților săi liberi” publicând asemenea materiale.

¹⁰¹ Republicate, împreună cu studiul „Expozițiunea de Belle-arte din Madrid”, în volumul *Studii critice asupra instrucțiunii publice de la Expozițiunea Universală din Paris*, Iași, Tipografia Junimea, 1869, dedicat dascălului său V. A. Urechia.

¹⁰² Cf. Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 350-352.

¹⁰³ Tot el descrie și o cursă hipică în Lamarche, un orașel plăcut cale „de cinczeci de minute departe de Paris, cu drum de fier”, afacere care l-ar fi costat „cu tot cu biletul la cursă, tren dus-întors, omnibusa până la gară și de la gară acasă, 5 franci” (N. Iorga, *Scrisori de studenți români la Paris*, p. 35-37).

sâmbătă în colțul străzii la Cafée Souffler, alături de colegii săi români (Mârzescu, Peiu ș.a.), după ce trecuse înainte pe la un mic restaurant din vecinătate unde împărțea cu ei bucata de șvaițar pe pâine de la Frédéric, „proniam românilor”. Uneori petreceau și în apropierea Parisului, în câte o plimbare „înecată în bere și șampanie”¹⁰⁴.

După întemeierea la 1853 a capelei române de la Paris în chiar „cartierul studenților”, din pornirea în egală măsură religioasă și patriotică a clericului Ioasafat din Muntenia și care trebuia, în viziunea fondatorului, să contribuie „la îmbunătățirea morală a tinerilor români”, părinții celor plecați la învățătură au un motiv mai puțin de neliniște, știindu-i protejați în confesiunea lor. Așezată într-un apartament de pe rue Racine 22, în apropiere de Sorbona și de școlile cele mai importante, capela primea în octombrie 1860 și recunoașterea oficială a Mitropolitului Nifon. „În fiecare duminică și sâmbătă – nota peste ani autorul unei monografii dedicate capelei române – bisericuța era plină de dame române, de studenți și de copii care cu drag se rugau la un loc, în graiul și pe înțelesul tuturor, cu gândul la cei de acasă și la viitorul țării lor”¹⁰⁵.

Și tumultul Berlinului promitea mult în direcția socializării tinerilor studioși. A. D. Xenopol era sfătuit de părintele său să exerseze la pian, să își menajeze sănătatea, să meargă des la biserică, dar să nu aibă încredere în necunoscuți¹⁰⁶; însuși istoricul declara mai târziu că se folosea „pe toate căile” de stagiul său „în un așa de mare centru cultural ca Berlinul”¹⁰⁷. Peste câteva decenii, la 1905, V. Pârvan avea să afle farmecul plimbărilor împrejurul orașului, căci, după cum scria în țară, „sunt aici așa de multe lucruri de văzut, încât niciodată nu te-ai putea plânge că nu mai ai ce vedea, respectiv învăța pentru viață”¹⁰⁸.

Deși nu este cazul să insistăm aici, tinerii se lasă uneori cuprinși de fireștile pasiuni amoroase. Transformarea fenomenului deplasărilor la studii din epoca modernă într-o saga națională a concentrat atenția asupra eforturilor scolastice, dedicate „iubirii”, însă de patrie și de știință, nemăslâsând loc pentru universul

¹⁰⁴ Cf. Vistian Goia, *op. cit.*, p. 23. Sugestivă este și prezentarea realizată de G. Sion a modului în care robul țigăn Dinică, ce o însoțise la Paris pe cucoana Porfirița Pașcanu, aflând numeroși studenți români acolo, îl tocmise pe unul din ei pentru a învăța franceza și pentru a-l familiariza cu focarele de lumină și cu „minunile” locului: „muzeele, monumentele, grădinile, palaturile, bibliotecile, pinacotecile, școalele, teatrele” (G. Sion, *Suvenire contimpurane*, București, Editura Academiei, 1888, p. 30).

¹⁰⁵ Veniamin Pocitan Ploșteanu, *Biserica ortodoxă română din Paris*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1941, pp. 33, 41, 38.

¹⁰⁶ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 332.

¹⁰⁷ Cf. A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *op. cit.*, p. 381.

¹⁰⁸ Vasile Pârvan, *Correspondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1973, pp. 19-20.

intim. În fond, mediul era unul prielnic experimentelor de natură sentimentală, iar absența sau minimalizarea consecințelor dezinhăba chiar și pe cei mai retrași. Multe date nu sunt cunoscute despre trăirile bursierilor români (cu câteva excepții notabile precum Titu Maiorescu sau V. A. Urechia, unde avem chiar o supraexpunere), deși subiectul ar merita o cercetare specială, date fiind numele implicate. Pe de o parte, poziția după revenirea în țară, orizontul de așteptare cu privire la moralitatea lor, îi făcea pe foștii studenți ca la maturitate să ezite a-și prezenta în eventualele memorii sau amintiri (și ele destul de rare) asemenea amănunte picante; în aceste condiții, sursa cea mai productivă, dar și mai dificil de acoperit, rămâne schimbul epistolar cu cei apropiați.

Orizontul de așteptare la revenirea în patrie; ocuparea unei catedre

În marea lor majoritate, stipendiștii din străinătate se gândesc, încă din timpul studiilor, la viitoarea carieră și întocmesc planuri în consecință, se pregătesc logistic și tatonează terenul pentru obținerea unei poziții avantajoase în ansamblul educativ. De altfel, după cum am notat mai sus, de cele mai multe ori ei sunt trimiși tocmai în ideea ca la întoarcere să fie „folosiți” în interiorul sistemului public de instrucție.

Pregătindu-se asiduu pentru slujba de dascăl ce îl aștepta la întoarcerea în țară, N. Ionescu i se plângea în iunie 1851 lui G. Sion că îi va fi greu, în absența banilor, să revină la timp acasă „cu o bibliotecuță formată pe treaba profesoriei”¹⁰⁹. După alte câteva luni, în aprilie 1852, îl ruga pe acesta ca până la ocuparea unei catedre, în cazul întoarcerii sale la începutul verii, să-i caute o slujbă de revizor școlar la școlile ținutale¹¹⁰. Își propunea să ajungă „la porțile țării” la final de lună mai cu multe cărți „de care o să am trebuință la școală” în cazul în care ar căpăta catedra de filosofie sau cea de istoria patriei; luna iunie dorea să o petreacă cu Sion „prin cireșii de la via ta”, apoi să întreprindă un periplu prin „iubita țară care atât înfrumusețează icoana tuturor cugetărilor mele”¹¹¹.

¹⁰⁹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 96.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 106-108.

¹¹¹ Asupra proiectelor profesionale revenea într-o altă misivă, relatându-i lui G. Sion că „ascultând gustul meu cu totul particular, aș dori să am un curs de istorie sincritică și de istoria patriei în particular. Iar nefiind înființată o asemenea catedră, atunci ca să nu supăr pe nimeni din locu-i aș putea să am cursul de filosofie”. Dată fiind obligația ce o resimțea către statul-finanțator, se arăta gata de a accepta orice, inclusiv „clasul de abc”, pentru a demonstra recunoștința „care atâția alții o au numai pe buze” (*Ibidem*, p. 108-109, respectiv 110-111).

După studii secundare și superioare la Viena și în Germania, Titu Maiorescu obținuse, cum se știe, și o bursă din partea guvernului muntean la Paris. În 1860 se interesa deja de viitoarea sa carieră, întrebându-și părintele de starea de lucruri de la „universitatea cea nouă” și dacă ar putea fi „întrebuințat ca profesor la ea”¹¹². Același studios își argumenta cererea de echivalare a doctoratului în filosofie din Germania cu licența în litere la Paris, adresată în noiembrie 1860 ministrului francez al Instrucțiunii, Rolland, prin faptul că la întoarcere guvernul urmează a-i oferi „o catedră de filosofie la Facultatea din București”¹¹³.

Cei mai mulți se îmbătaseră o vreme de iluzia că aparțin, prin traiul de zi cu zi, prin înfățișare, prin urmarea unor tabieturi, prin aspirații și prin o educație aleasă, unei civilizații superioare. Ruptura de leagănul studenției, de spațiul care echivala, pe lângă inerentele greutăți materiale, cu libertatea deplină (personală, științifică, culturală), pe care nu o avuseseră și nici nu o vor avea în țară, nu era ușor de depășit. Unul din cei mai tenace și mai bine adaptați studioși la civilitatea și civilizația apuseană, Titu Maiorescu, îi mărturisea prietenului Rosetti, deja întors la Iași, că a depășit deja momentele de tristețe „la gândul că va trebui să ne desfășurăm activitatea într-o țară în care nu se deschide mai nici unui domeniu pentru asemenea cercetări vaste”¹¹⁴.

Gândul readaptării la condițiile rudimentare din țară, unde lucrurile funcționau după alte paradigme, într-un ritm diferit, îi măcina cu siguranță pe mai toți studioșii. Cu atât mai mari erau incertitudinile acelor care fuseseră trimiși de familie înainte de 1848, la vârste fragede, de 6-7 ani, spre a primi educația luminată a Apusului; G. Missail nota că de multe ori, neavând decât la un nivel superficial uzul limbii materne, acești juni „pierdeau și datini și moravuri românești”¹¹⁵. Indepărtarea de mediul familial și, peste ani, reintegrarea forțată în societatea locală la întoarcerea în patrie, puteau provoca defecțiuni și ruperi de ritm precum acelea amintite la 1846 în broșura sa pariziană de Scarlat Vârnav, cel care constata că noua generație aflată în străinătate „spre facerea învățăturilor și îndeplinirea educației sale” întâmpina dificultăți nu atât în asimilarea esenței civilizației apusene, cât mai ales în „reproducerea” sau transplantarea acesteia în patrie, împreună cu noianul de cunoștințe utile progresului societății. Tânărul încadrat în această tipologie se blochează în mediul românesc, sau, după cum relatează Vârnav, „stă uimit în mijlocul ei”, cauza fiind pe de o parte, plecarea prematură din Principate și, pe

¹¹² Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 15.

¹¹³ *Ibidem*, p. 68.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 34.

¹¹⁵ G. Missail, *op. cit.*, p. 280.

de alta, „stavila cea cumplită între ocupațiunile noastre de acolo și marșa lucrurilor în țară”¹¹⁶.

Chestiunea este mai puțin acută pentru stipendiștii români din perioada analizată, întâi pentru că majoritatea vine la studii la vârsta maturității, după absolvirea gimnaziului sau a cursurilor de învățături înalte de la Iași, apoi pentru că din deceniile șase și șapte, prin intermediul instrucției publice, patriotismul, la pachet cu ideologia românismului, este cultivat insistent și profund, estompând parte din temeri.

Cu tot atașamentul față de lumea funcțională și civilizată, gândul că prin posesia diplomei de licență sau de doctorat îi așteaptă o carieră de succes și avansul iminent pe scara socială, temperează temerile tinerilor și îi încarcă de optimism. Posesor al unei licențe în științele fizice, Petru Poni declara din capitala Franței că dorește să revină „cât mai curând în țară”, motiv pentru care nici nu mai aștepta de la Agentul diplomatic de la Paris banii de drum, ci pornea spre casă, urmând a face acolo decontarea ultimelor cheltuieli legate de licență, inscripțiuni și călătorie¹¹⁷. Având în portofoliu o diplomă de doctorat și două de licență, Titu Maiorescu își putea face planuri optimiste pentru viitor: „încep profesoratul, între timp țin prelegeri publice pentru femei, iar peste câteva luni îmi deschid biroul de avocat”¹¹⁸.

Cum era și firesc, la întoarcerea în mediul românesc, supus unui accelerat curs de modernizare, dar confruntat cu o insuficiență gravă a înzestrărilor, tinerii specialiști își iau în serios menirea lor de agenți ai schimbării și se îngrijesc de dotările necesare viitoarei lor profesii. Fie că vorbim de N. Ionescu, de V. A. Urechia, de Titu Maiorescu etc., cu toții își trimit din timp cărțile (care urmau a fi atent verificate de aparatul de stat în căutarea materialelor subversive) sau instrumentele voluminoase. Proaspăt revenit la Iași, Mârzescu cerea, în august 1860, de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii să-i „slobozească” cât mai grabnic „lada cu cărțile de studiu” de la Paris, de care avea mare trebuință¹¹⁹. Și Petru Poni amintea în memoriile sale pregătirile pentru întoarcere și procurarea materialelor necesare: „literatura o strânsesem la Paris, căci știam că în țară nu voi avea o bibliotecă înzestrată cu cărțile și revistele de care aveam nevoie”¹²⁰.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ ANIC București, fond MCIP, dosar 227/1865, f. 73.

¹¹⁸ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 50.

¹¹⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 230.

¹²⁰ D. Ivănescu, „Memoriile lui Petru Poni” („Ce am voit să fac”, II), în revista *Însemnări ieșene*, an I, nr. 4, decembrie 2009, p. 60. Se pare că tot Poni trimisese de la Paris o listă de aparate și substanțe chimice pentru dotarea unui laborator de chimie la Universitatea din Iași, pentru care Ministerul aproba un buget de 2149 franci; D. Berlescu, care face precizarea, consideră că în final dotarea s-a realizat doar parțial (D. Berlescu, „Universitatea din Iași de la 1860 la 1918”, în

Studioșii mai îndrăzneți și încrezători în destinul lor de viitori profesori universitari solicită pentru capitolul dotărilor, în fond unul de care urma a beneficia instrucțiunea publică, sume suplimentare, ca în cazul lui Gr. Cobălcescu. Proaspătul licențiat în Științe la Sorbona cerea la final de 1861, în apropierea revenirii acasă, o dovadă a „patrioticei și părinteștii” griji a guvernului: suma de 4400 de franci (echivalentul a 370 de galbeni) pentru a-și cumpăra cărți și instrumente de lucru, căci altminteri, nota el, „nu voi întârzia de a vede istovindu-se planta și cunoștințele mele secând puțin câte puțin”¹²¹.

Este un truism acela că mai toți bursierii perioadei își găsesc, după întoarcerea în țară, catedre adecvate specializării lor, dacă nu în învățământul superior, cel puțin la colegii, gimnazii, licee sau școli speciale, unde o poziție de profesor aducea prestigiu social și o oarecare liniște financiară, mai ales că legislația permitea cumularea mai multor asemenea poziții în sistemul public și privat¹²².

Ceea ce nu însemna că dacă acești studioși plecaseră peste hotare pentru a căpăta lumină și a o transplanta în patrie din poziția de profesori de învățături înalte, erau scutiți de avatarurile căutării unui post satisfăcător; mai ales în anii de după Unire, ocuparea unei catedre universitare nu era un lucru facil, cu atât mai puțin cert, în primul rând din pricina constrângerilor bugetare și a demersurilor legale complicate pe care le presupunea înființarea noilor catedre¹²³.

Astfel, unii beneficiază de circumstanțe favorabile imediat după întoarcere (ca în cazul lui Gh. Mârzescu, angajat în 1860, la câteva luni de la revenirea acasă, sau a lui Gr. Cobălcescu, ori Andrei Vizanti), în vreme ce alții și-au ocupat catedrele universitare după o lungă perioadă de așteptare (precum Petru Poni). Pentru cei din a doua categorie, lucrurile s-au aranjat tardiv și cu dificultate, dar au reușit, chiar și așa, să devină voci extrem de sonore în sistemul ieșean (și național) de instrucție.

Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960, vol. I, București, 1960, p. 166).

¹²¹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 103.

¹²² De altfel nici nu cunoaștem cazuri de dascăli școliți în străinătate care să aibă o singură catedră în sistemul secundar, deși nu excludem această posibilitate. Spre exemplu, până să intre în conclavul cadrelor universitare, Petru Poni preda atât la Liceul Național și la Școala Militară, cât și la școlile private Institutul Academic și Institutul Humpel. Și la „literați” lucrurile stăteau la fel. Nimic nu îi împiedica să predea la câteva școli publice sau private chiar și după ocuparea catedrei universitare.

¹²³ Din acest punct de vedere, situația diferă oarecum de cea din deceniul anterior, când nevoia de cadre era atât de stringentă, încât tinerii nu își făceau mari probleme dacă întârziiau revenirea în țară, cu atât mai mult dacă nu aduceau cu ei trofeul mult dorit, o diplomă conferită în unul din marile centre ale culturii și științei europene. Am mai spus-o, la începutul anilor 1850' finalizarea studiilor și obținerea diplomei nu reprezenta o condiție necesară.

În reconstituirea traseului academic al diferiților dascăli de la Universitatea din Iași s-a recurs, în general, la informații de arhivă (ele însele de multe ori incoherente), disparate de cele conținute de *Anuarele Universității*, de presa vremii, sau de alte lucrări de specialitate, atâtea câte există, fapt care a permis perpetuarea unor date incorecte care favorizau, la rândul lor, o perspectivă nerealistă. Anumite referințe sunt în mod cert eronate (*Anuarele* conțin numeroase asemenea cazuri), iar varietatea de date aparent opuse din documente sau bibliografie se explică și prin lipsa unui sistem de referință; ele trimit la diferite momente din evoluția profesională a universitarilor: data concursului pentru catedră, data începerii efective a activității, data numirii ca profesor suplinitor, ca profesor provizoriu sau ca profesor definitiv, de unde un întreg cortegiu de date incerte, ce trebuie, rând pe rând, verificate și supuse criticii.

Mai jos încercăm să prezentăm sistematizat datele esențiale în legătură cu revenirea în țară a majorității celor trimiși la studii în străinătate, amintiți adesea în studiul de față, precum și ocuparea catedrelor universitare¹²⁴.

Facultatea de Drept

Revenit în țară în vara lui 1860 cu o licență în drept la Paris, Gh. Mârzescu era cooptat imediat membru al Comitetului pentru Inspekția Școalelor din Moldova, poziție din care a fost inclus în planurile Universității, astfel că îl aflăm, deși nevârstnic, între primii ei profesori, predând cursul de cod civil¹²⁵.

Cu studii temeinice la Berlin și cu un doctorat în științe juridice trecut în august 1863 la Universitatea din Heidelberg, Iacob Negruzzi devenea și el, în urma unui concurs, profesor provizoriu în martie 1864, pentru ca în doar câteva luni să fie definitivat la catedra de drept comercial și dreptul ginților¹²⁶.

Venind pe o altă filieră, a studiilor medicale, Ioan Ciurea, fost bursier la Paris și doctor al Facultății de Medicină de acolo, reușea și el să obțină numirea

¹²⁴ Lista nu este însă exhaustivă; despre unele personaje, mai mult sau mai puțin importante pentru piața intelectuală ieșeană, nu am reușit să acumulăm informații documentare bogate, motiv pentru care nici nu am insistat asupra lor.

¹²⁵ *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 54 și SJAN Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat (mai jos: Rectorat), dosar 27/1863, f. 138.

¹²⁶ *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 54 și SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 127, 29/1864, f. 10. În tabelul profesorilor redat în Gh. Platon, „Universitatea din Iași în epoca de constituire a României moderne”, în *Istoria Universității din Iași*, redactori responsabili Gh. Platon, V. Cristian, Iași, Junimea, 1985, p. 87, apare greșit că Iacob Negruzzi poseda doctoratul în drept la Berlin. Vezi și Dumitru Amzăr, „Studentii români în străinătate. Universitatea din Berlin”, extras din *Cercetări literare*, IV, 1940, p. 228, unde, din tabelul studenților români reiese că la data părăsirii Universității din Berlin (13.06.1863), Iacob Negruzzi nu avea trecut doctoratul („promoviert”).

ca profesor provizoriu în septembrie 1864, la catedra de medicină legală și, doi ani mai târziu, ca profesor titular¹²⁷.

După o experiență torineză scurtă, dar intensă¹²⁸, în urma căreia obținea titlul de doctor în drept, Al. Gheorghiu revenea din Italia la 1864 și era imediat chemat (în primăvara aceluiași an) ca profesor provizoriu la catedra de economie politică¹²⁹. Făcea parte, alături de George Alexandrescu-Ureche și de Romulus Scriban, din grupul menționat de G. Missail ca întorcându-se de la Torino cu doctorate în drept, gata a-și servi patria potrivit pregătirii lor¹³⁰. Toți trei au avut în intenție accederea la o poziție universitară, dar numai primii doi au reușit; după respingerea sa la finele lui 1865, cel din urmă a renunțat, părăsind Iașul în favoarea Galațiului¹³¹.

În ceea ce îl privește pe George Alexandrescu-Urechia, el a fost chemat la 28 februarie 1866 să suplinească catedra de drept constituțional și administrativ ce rămăsese vacantă prin trecerea profesorului N. Mandrea la catedra de drept civil, pentru a fi numit profesor provizoriu în toamna anului următor și profesor definitiv în 1874¹³².

Situația tinerilor Alexandru și Ștefan Șendrea este singulară în istoria modernă a universității ieșene. Era pentru prima și ultima dată când doi frați obțineau catedre la aceeași facultate la scurt timp unul după celălalt. Alexandru,

¹²⁷ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86 și SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 126 bis. În *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 55, se dă greșit anul 1865.

¹²⁸ Gheorghiu reprezintă un caz singular de echivalare a studiilor superioare, fiind nevoit să mai treacă un singur examen, acela de drept canonic. De aceea, el se și intitula „doctor în drept la universitatea din Iași și Torino” (Cf. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86 și 112, n. 125).

¹²⁹ *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 54 și SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 125. În tabelul prezentat de Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86, apare greșit ca activând din 1866.

¹³⁰ În fapt cei trei nu s-au întors împreună, primul fiind Al. Gheorghiu.

¹³¹ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 285 nota că Romulus Scriban și-a trecut doctoratul în 1868, lucru improbabil, căci îl aflăm înscris la 1865 la concursul pentru una din catedrele de drept de la Universitatea ieșeană cu titlul de „doctor în drept” la Torino. Nu mai vorbim de activitatea sa publicistică în țară după 1865. Reputatul istoric de la Cluj a fost probabil indus în eroare de cronologia lui N. Iorga, care în articolul „Un romantic poet al unității naționale: Romulus Scriban”, în *Revista istorică*, VI, 1929, 7-9, p. 162-169, dăduse și el același an pentru întoarcerea în țară. G. Călinescu nota că Scriban și-a trecut cu bine doctoratul la 23 decembrie 1864, dar la examenul pentru catedra de procedură civilă și penală „căzu cu brio”, primind două bile albe și șapte negre (Cf. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Minerva, 1982, p. 340). Pe larg și destul de acurat despre personaj, vezi în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 774.

¹³² *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 126 (unde se consideră eronat că în toamna lui 1867 ar fi fost numit profesor definitiv), Gh. Platon, *op. cit.*, p. 87, SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 128.

întors de la Berlin cu titlul de doctor în științe juridice¹³³, a participat în toamna lui 1865 la un concurs pentru ocuparea catedrei de procedură civilă și penală unde l-a avut contracandidat pe Romulus Scriban. Ambii au fost respinși, dar Al. Șendrea făcuse dovada unei mai bune pregătiri, așa încât i se acorda totuși, câteva luni mai târziu, în primăvara lui 1866, suplinirea amintitei catedre, în același context politico-administrativ care îl favorizase și pe George Alexandrescu-Urechia¹³⁴.

Fratele său Ștefan, după studii temeinice în spațiul francofon, revenea în țară cu un titlu de doctor în drept obținut la Paris și altul de doctor în științe administrative și politice la Universitatea din Bruxelles, ocupând prin concurs, ca profesor provizoriu, catedra de drept natural și al ginților (octombrie 1867)¹³⁵.

Facultatea de Litere

N. Ionescu este dascălul cu cele mai vechi stagii în străinătate dintre profesorii la care ne referim. Pe de altă parte, informațiile cu privire la finalizarea studiilor și la cooptarea sa în Universitate sunt dispartate, incomplete, și de aici dificultatea și provizoratul cercetării. Nu reușise să obțină nicio diplomă la Paris și reprezintă, prin aceasta, un caz special pentru corpul universitar, unde atestatele formale cu privire la posesia abilităților specifice constituie o condiție indispensabilă la angajare; mai mult, însăși menirea instituției era aceea de a pregăti tinerii în diverse specializări și de a le oferi la final certificate formale de studii.

E drept că s-a și întors intempestiv în țară, în 1852, la solicitarea autorităților și a ocupat, începând cu data de 10 septembrie a aceluiași an, catedra de istorie universală la Academia Mihăileană¹³⁶. A fost unul dintre adversarii înființării Universității, temându-se că apariția noii instituții ar fi dus la ruinarea și desființarea facultăților Academiei Mihăilene, dând glas în propria gazetă,

¹³³ Înscris la facultate la 26 octombrie 1861, el obține doctoratul la 7 august 1865 (Cf. Dumitru Amzăr, *op. cit.*, p. 227).

¹³⁴ *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 55 (unde se strecoară o greșelă de tipar: 1886 în loc de 1866), Gh. Platon, *op. cit.*, p. 85, ziarul *Constituțiunea*, an I, nr. 14 din 12 noiembrie 1866, SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 147 și 149 verso.

¹³⁵ În martie 1871 obținea și confirmarea ca profesor definitiv (Cf. *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 127, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 87, SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 130).

¹³⁶ Odată cu organizarea ciclului superior, îl regăsim cumulând catedra de istorie universală, geografie, statistică la ciclul inferior (cu o retribuție anuală de 7400 de lei) și cea de istorie universală pentru clasele superioare, unde salariul era de 10000 de lei (Cf. Constantin I. Andreescu, „Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)”, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1936, p. 141 și 144).

Tribuna română, neliniștilor sale. Lucru nu l-a împiedicat însă, cum amintea ironic M. Kogălniceanu într-unul din discursurile sale politice, să devină în cele din urmă profesor la acest așezământ, chiar în absența unui titlu academic, o excepție notabilă de la regula ce guvernează domeniul¹³⁷. Așadar, lipsa licenței nu era un secret pentru contemporanii săi¹³⁸, chiar dacă odată cu trecerea anilor faptul acesta intra, voit sau nu, în uitare. Mai mult, chiar și fără calitatea de titrat, a candidat la rectorat în februarie 1863, a ieșit victorios și a ocupat funcția vreme de câteva luni.

A primit la înființarea Universității invitația de a se alătura corpului profesoral, dar a refuzat-o. Arhivele ieșene conțin ciorna unei adrese, din nefericire nedatată¹³⁹, către N. Ionescu, în care dascălul era chemat la catedră în termeni ce denotă o certă apreciere din partea colegilor săi¹⁴⁰. De altfel, catedra ce îi fusese destinată a rămas neocupată vreme de doi ani, până la Titu Maiorescu¹⁴¹. El re apare în documentele Universității în contextul reintegrării de la începutul anului 1863 a celor destituiți la finele anului anterior. Adresa redactată de Minister la 28 ianuarie 1863 prevedea reintegrarea profesorilor destituiți (Gh. Mârzescu și G. Petrescu), rechemarea celor demisionați (O. Teodori, V. A. Urechia, Șt. Emilian, I. Strat) și numirea noilor dascăli (Titu Maiorescu și N. Ionescu)¹⁴². Spectaculos, dar numai aparent pentru o perioadă în care profesorii universitari și chiar rectorii aveau sub 30 de ani, este că la 12 februarie 1863, data la care se citea amintita adresă de la Minister, se petrecea

¹³⁷ M. Kogălniceanu, *Cestiunea Universității din Iași înaintea Senatului. Cuvinte rostite în ședințele din 1, 2 și 4 februarie 1877*, București, Imprimeria Statului, 1877, p. 6. Admitea totuși că adversarul său era unul din cei mai vechi dascăli, unul foarte valoros altminteri, din învățământul superior. La numirea lui N. Ionescu în corpul universitar, doar pentru „calitățile sale”, se referă și Marin Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1932, p. 115, bazându-se exclusiv pe afirmațiile de mai sus ale lui M. Kogălniceanu.

¹³⁸ Însuși N. Ionescu scria autorităților de la Iași în aprilie 1852, cu câteva luni anterior revenirii în patrie, că se va consacra datoriei de dascăl chiar „în lipsa unor calități eminente sau a unor titluri pompoase”, ceea ce ne permite să considerăm că renunțase de pe atunci la gândul de a-și da licența la Paris (cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 183/1850, f. 8).

¹³⁹ Judecând după numărul de înregistrare (11), pare a fi de la final de octombrie, început de noiembrie 1860.

¹⁴⁰ „Consiliul academic, apreciind alosele Domniei Voastre cunoștinți istorice și ... [ilizibil, probabil „contribuțiile”] făcute acestei importante științi, au hotărât în unanimitate să fiți chemat la catedra de istorie universală de lângă Facultatea Filosofică” (SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 1/1860, f. 5).

¹⁴¹ Catedra de istorie universală apare drept vacantă în lista oferită la 1862 de Georgie Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școalelor din Moldova. Memoriu prezentat d. Ministrului de Culte și Instrucțiune Publică în 1 ianuarie 1862*, Iași, Tipografia Adolf Berman, 1862, p. 64.

¹⁴² SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 8/1860-1863, f. 21. Vezi și dosarul 22/1866, f. 11-12.

alegerea lui N. Ionescu în funcția de rector¹⁴³, scrutin anulat ulterior de Minister, ivocând absența unor profesori de la votare și reluat la 18 septembrie 1863¹⁴⁴.

După studiile de la Paris, cu sau fără licență¹⁴⁵ și după periplul iberic, V. A. Urechia se întorcea în țară unde era numit, în februarie 1858, „prin concurs”, profesor de istorie la „facultatea de literatură” de la Academia Mihăileană¹⁴⁶. Din poziția de director al Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor Publice a contribuit apoi la redactarea actelor și a programei Universității și s-a numărat între întâii ei profesori, ocupând catedra de literatură română (sub diferite denumiri, inclusiv aceea de „istoria și literatura română și universală”) din 1860 până în noiembrie 1864¹⁴⁷, când se transfera la București, fără să dorească o vreme însă a renunța la catedra de la Iași¹⁴⁸.

Cu un doctorat în filosofie la Giessen (1859) și o licență în litere și una în drept la Paris (1860, 1861), Titu Maiorescu era numit, în 16 noiembrie 1862, profesor provizoriu la catedra de istorie universală, la care a renunțat în favoarea lui N. Ionescu, primind în schimb, la 28 ianuarie 1863, catedra de filosofie pe care o abandonase Simion Bărnuțiu¹⁴⁹.

După ce la catedra de limba și literatura elină fusese adus, în 1866, I. Caragianni, licențiat în litere al Universității din Atena, se întorcea în țară cu un

¹⁴³ În *Anuariatul Universității 1895-1896*, p. 51, este prezentat greșit ca ocupând rectoratul în perioada 12 februarie 1862-1863. Dar câteva rânduri mai jos (p. 55) se nota că este profesor de la 23 ianuarie 1863.

¹⁴⁴ Cf. *Documente din arhivele ieșene*, vol. III, ediție de D. Ivănescu, București, Editura Minerva, 1988, p. 23.

¹⁴⁵ Dimensiunea personajului și încadrarea în tiparele naționalismului clasic drept un bun patriot (spre deosebire de N. Ionescu, care, prin opoziția sa la Unirea Principatelor și chiar la înființarea Universității din Iași, se așeza într-un con de umbră și devenea pentru mulți prototipul retrogradului), au făcut ca biografia sa să fie cercetată în repetate rânduri de exegeți; aceștia nu au găsit niciun act, direct sau indirect, care să susțină ideea trecerii licenței în Litere la Paris. De altfel, în ciuda unor „oarecare succese școlare”, la care se referă în propriile amintiri (cf. Vistian Goia, *op. cit.*, p. 26.), probabil nici nu era constrâns de către sponsori să obțină o diplomă formală, mai ales că pierdea timp prețios cu publicistica militantă și cu politica.

¹⁴⁶ Cf. Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 160.

¹⁴⁷ El apare în mod eronat ca profesor la Universitatea din Iași în perioada 1862-1864 în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 335. Pentru datarea corectă, vezi, *Anuariatul Universității 1895-1896*, p. 55.

¹⁴⁸ Vezi, SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 29/1864, f. 5, actul din 26 septembrie 1864 cu privire la suplینirea catedrei sale de către Titu Maiorescu, unde se nota că atât timp cât „va fi absent dl. V. Alexandrescu”, în state va apare tot numele lui, cu adnotarea „suplinit de dl. Maiorescu”.

¹⁴⁹ Cf. *Anuariatul Universității 1895-1896*, p. 55 și I. Găvănescul, „Istoricul Facultății de Litere și Filosofie din Iași”, în *Anuarul general al Universității din Iași tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci ani*, Iași, Tipografia Națională, 1911, p. XCIV și SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 151. Se mai vehiculează și data de 23 ianuarie 1863.

doctorat în filosofie obținut la Berlin în 1867 și N. Quintescu, care era numit în același an suplinitor la catedra de limba și literatura latină¹⁵⁰. A venit apoi în 1868, sau mai degrabă în 1869, rândul lui A. Vizanti, proaspăt licențiat în litere la Madrid, să ocupe fosta catedră a lui V. A. Urechia (Literatura și istoria românilor)¹⁵¹. În schimb, tovarășul său din capitala iberică, Șt. Vârgolici, a avut de așteptat până la mijlocul deceniului următor. El era admis ca intern și Școala Normală Superioară din Paris (pe care o părăsea în vara lui 1870, alături de C. Climescu, colegul de la Științe¹⁵²) și obținea apoi licența în litere la Sorbona după care a urmat scurte stagii la Würzburg și Berlin. Abia în 1875, pe fondul îndepărtării lui Victor Chaliol de la catedra de literatură franceză și cu sprijinul declarat al „Centralei” (Titu Maiorescu), pe atunci ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice¹⁵³, Vârgolici reușea să obțină suplinirea catedrei care se va numi mai târziu de Istoria literaturii neolatine. Odată cu Chaliol, Maiorescu l-a îndepărtat din Universitate și pe A. Vizanti, pe motivul absențelor repetate de la cursuri, iar catedra sa a fost împărțită între V. Burlă și A.D. Xenopol, dar măsura a fost anulată la foarte scurt timp de viitorul ministru¹⁵⁴.

Revenit în 1871 cu un doctorat în drept la Berlin și altul în filosofie la Giessen, A. D. Xenopol a întârziat mai mult decât alții să intre în corpul profesorilor universitari. Funcția în magistratură, de procuror de secție, apoi de prim-procuror, nu se compara însă cu perspectivele materiale și intelectuale ale unei poziții universitare, așa că, după tentativa eșuată din 1875/1876, în anul următor ajungea să-l suplinească pe N. Ionescu o jumătate de an (P. Râșcanu

¹⁵⁰ Cf. Gh. Platon, *op. cit.*, tabelul profesorilor, p. 85-89; Th. Simenschy, O. Tcaciuc, „Învățământul limbilor clasice”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. II, București, 1960, p. 286; *Dicționarul literaturii române*, p. 718. De la Dumitru Amzăr, *op. cit.*, 1940, p. 227, aflăm și data promovării doctoratului: 23 februarie 1867. Așadar, informația din *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 56, care îl amintește pe Quintescu la catedră începând cu 1866, este, la fel ca multe altele, eronată.

¹⁵¹ La Gh. Platon, *op. cit.*, p. 87 apare cu data de 1868. În *Dicționarul literaturii române*, p. 906, apare ca profesor provizoriu cu data de 4 octombrie 1869, iar V. Arvinte, în „Studiul limbii române”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, vol. II, p. 241, susține intrarea lui Vizanti în corpul profesoral în anul 1867/1868, datare pe care o considerăm eronată, la fel ca fanteziile Mariei Frunză, citate în introducerea noastră. Nu mai insistăm aici.

¹⁵² Cf. Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 261.

¹⁵³ Asupra suportului oferit de liderul Junimii, vezi scrisoarea acestuia către Șt. Vârgolici din 7 octombrie 1875, redată în C. Săteanu, *Figuri din Junimea*, București, Editura Bucovina, 1936, p. 34-36.

¹⁵⁴ Vezi I. Găvănescu, *op. cit.*, p. C. Se pare că Titu Maiorescu intenționase inițial să-l aducă la catedra lui A. Vizanti pe I. Crăciunescu, întâiul doctor în litere la Paris, următorul pe listă, în cazul unui refuz, fiind V. Burlă (Cf. aceleași scrisori către Șt. Vârgolici, în C. Săteanu, *op. cit.*, p. 36).

suplinea cealaltă jumătate) la catedra de istorie, pentru ca abia după 1878 să țină regulat mult-râvnitul curs de istoria românilor.

Facultatea de Științe

Majoritatea profesorilor de la Științe cu stagii formative în străinătate (mai precis, la Paris) în deceniul șapte și-au obținut, cu excepția lui Petru Poni, relativ rapid fotoliile universitare. N. Culianu își luase licența în științe matematice la Sorbona în toamna lui 1860¹⁵⁵, dar a mai rămas un timp la Paris pentru o specializare la Observatorul Astronomic, după care a revenit la Iași și a ocupat, la 5 iunie 1863¹⁵⁶, catedra de calcul infinitesimal, lăsată liberă în 1862 de Al. Călinescu.

Următorul studios adoptat de Universitate era Gr. Cobălcescu, licențiat în științe naturale la Sorbona¹⁵⁷. În primăvara anului 1862, când se afla încă la Paris, el anunța autoritățile că și-a îndeplinit scopul pentru care a fost trimis cu bursă (pentru „a căpăta titlurile necesare spre profesoratul de grad superior”) și solicita să i se încredințeze catedra de fiziologie și geologie de la Universitatea din Iași, sau „un post corस्पunzător” în București¹⁵⁸. Din motive financiare și birocratice cererea lui întârzia să fie soluționată, așa că îl aflăm în mai 1863 solicitând permisiunea Universității „de a face un curs gratuit în domeniul științelor naturale”, lucru aprobat imediat; începea strategic printr-un curs de geologie, știind că respectiva catedră era vacantă¹⁵⁹, iar la 16 octombrie 1863 obținea și numirea oficială¹⁶⁰.

În perioada următoare sporește ritmul noilor achiziții. Tânărul de origine armeană Ioan M. Melik își trecea, conform propriilor declarații, bacalaureatul în științe la Paris în 1859, după ce urmase liceul tot acolo, apoi se înscria la Medicină, abandonând-o în 1860 pentru Școala de Mine, pe care o absolvă în 1864. Revenea în țară în același an și după o scurtă perioadă petrecută ca inginer

¹⁵⁵ Vezi și Pompiliu Eliade, „Din arhivele Sorbonei Științifice”, în *Revista generală a învățământului*, an I, 1906, nr. 6 (ianuarie), p. 456, unde N. Culianu figurează cu licență în 26-29 noiembrie 1859. Cum autorul amintește un rând mai jos și un anume Grigore Culiano (cu licență la 19-21 noiembrie 1860), e posibil să fi făcut o confuzie de nume.

¹⁵⁶ În 1863, cf. *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 128; în 1865, cf. tabelului din Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86; în 5.6.1863, cf. SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 151.

¹⁵⁷ Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 456, dă data de 26 noiembrie 1861, deși însuși Cobălcescu vorbea într-o adresă către guvern de 27 noiembrie 1861.

¹⁵⁸ V. Grozav, „Știri noi privitoare la bursierii români în străinătate 1820-1877”, în *Revista arhivelor*, anul XLVII, vol XXXII, nr. 1, anexa 4 (scrisoarea din 29 aprilie 1862 către Ministrul Instrucțiunii), p. 125-126.

¹⁵⁹ SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 22/1866, f. 16.

¹⁶⁰ SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 151.

de mine, era cooptat la Universitatea din Iași ca profesor provizoriu de algebră superioară în februarie 1865¹⁶¹.

După doi ani petrecuți ca elev al Școlii Politehnice din Paris, după absolvirea (ca inginer) a Școlii de Punte și Șosele și după trecerea licenței în științe matematice la 7 iulie 1869¹⁶², Miltiade Tzony obține catedra de mecanică în același an, la câteva luni de la revenirea în țară¹⁶³. Tot cu studii pariziene, licențiat în științe fizice și matematice la Sorbona¹⁶⁴, fost elev al Școlii Normale Superioare din Paris (secția științifică), C. Climescu reușea și el să ocupe, la 1871, catedra de geometrie și trigonometrie.

Un singur personaj dintre noii veniți are studii în afara Franței; este vorba despre Gorge Roșu, membru al grupului de bursieri ce lua, în 1860, calea capitalei piemonteze. Întors în 1865 sau 1866 de la Universitatea din Torino cu o licență în științe matematice, lui i se încredința la 1868 suplinirea catedrei de geometrie analitică¹⁶⁵.

Cazul lui Petru Poni, personaj de prim rang al Universității ieșene, are un plus de dramatism. Își trecea licența în științe fizico-chimice în iulie 1865¹⁶⁶ și se întorcea plin de speranță în țară. A încercat în 1866 să obțină catedra de chimie de la Universitate, anunțată pentru concurs, dar atunci când s-a prezentat la examen în capitală, la data fixată, Facultatea de Științe de acolo, care ar fi trebuit să organizeze concursul, nici măcar nu fusese anunțată de Minister, iar în debandada acelor zile, procedura s-a amânat până a trecut data fixată în anunț, moment în care concursul nu mai putea avea loc. Altminteri, nu exista încă finanțare și catedra urma să fie ștersă cu totul de la buget¹⁶⁷. În aceste condiții, și-a aflat un rost la Liceul Național, apoi la Școala Militară din Iași, unde se impune ca un autor de manuale și un nume respectat în domeniu, pentru ca abia în 1878, la vârsta de 37 de ani, să aibă din nou ocazia să se lupte pentru catedra de chimie, scoasă în sfârșit la concurs și să-și ocupe fotoliul de universitar¹⁶⁸.

¹⁶¹ Cf. Liviu Papuc, „Ioan M. Melik sau simțul practic la Junimea”, <http://convorbiri-literare.dntis.ro/PAPUCdec6.html> (consultat la 15.06.2012, ora 11.35). Apoi, *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 57; Gh. Platon, *op. cit.*, p. 85; SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 27/1863, f. 119, 151. El era și directorul unei școli private de elită din Iași, Institutul Academic.

¹⁶² Cf. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 456.

¹⁶³ *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 129, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86.

¹⁶⁴ Se pare că a obținut licența înainte de a fi acceptat la École Normale Supérieure, anume la 2-3 iulie 1867 (Cf. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 456).

¹⁶⁵ Cf. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 86.

¹⁶⁶ Cf. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 456.

¹⁶⁷ D. Ivănescu, „Memoriile lui Petru Poni” („Ce am voit să fac” II), p. 60.

¹⁶⁸ În *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 129, este amintit, evident eronat, ca profesor universitar din 1866. Se pare însă că pățania din trecut îl chinuia încă (sau, după propriile cuvinte, „mă turmenta ca un vis rău”), dar a reușit la concurs, ceea ce îl făcea să exclame, la multă vreme

Simptomatic este că, fără excepție, noii veniți cumulează slujbe în sectorul public și în cel privat, motiv pentru care guvernării intervin și încearcă să limiteze fenomenul¹⁶⁹. Fără succes însă, deoarece constatăm amplificarea fenomenului. Profesorii de la Litere și Științe aveau norme și la Liceul Național, la Institutul Academic, la Institutul Humpel ș.a., iar cei de la Drept activau și ca avocați sau procurori, ceea ce a ridicat gradul de absenteism al dascălilor de la cursuri și a intensificat criticile la adresa instituției¹⁷⁰.

Considerații finale

Studiul de față a urmărit chestiunea instrucției profesorilor Universității din Iași (uneori și foști studenți ai acesteia) la mijlocul secolului XIX, în cadrul general al fenomenului deplasărilor la studii din epoca modernă, unul care, după cum bine subliniasse Dumitru Amzăr, a jucat un rol fundamental în regenerarea culturală și în evoluția civilizației românești, îndeosebi prin occidentalizarea vechii culturi, de tip oriental și patriarhală¹⁷¹. Între motivele principale ale acestui demers trebuie amintite lipsa de informații pertinente cu privire la studiile celor mai mulți dascăli ieșeni, precum și dezinteresul majorității autorilor pentru etapa formării acestor personalități.

Deschiderea Universității fusese argumentată, între alții de Mihail Kogălniceanu, și prin aceea că exista deja la 1860 un bazin optim de recrutare a profesorilor dintre foștii bursieri în străinătate¹⁷². Viziunea aceasta se vedea

după aceea: „Eram, în sfârșit, profesor la Universitate” (Cf. D. Ivănescu, *op. cit.*, p. 63). În mod ciudat, P. Poni lipsește din tabelul redat de Gh. Platon, *op. cit.*, p. 85-89. Vezi și Dr. Hurmuzescu, „Istoricul Facultății de Științe din Iași”, în *Anuarul general al Universității din Iași tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci ani*, p. LXIV, care amintește data de 25 septembrie 1878.

¹⁶⁹ În 1866 cumularzii erau obligați să renunțe la jumătate din leafa celei de-a doua slujbe la stat. Atunci George Alexandrescu-Urechia alegea ca primă slujbă pe cea de la Universitate, renunțând la jumătate din salariul de procuror, iar Gr. Cobălcescu alegea plata integrală pentru catedra de la Facultatea de Științe, în dauna celei de la Liceu etc. (SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 55/1866, f 1-3).

¹⁷⁰ Bunăoară Titu Maiorescu îi sugera din poziția de ministru lui Șt. Vârgolici, profesor la Institutul Academic, la Școala Militară și suplinitor la Universitate să renunțe la catedra de la Școala Militară în favoarea lui Victor Challiol, cel care suplinise catedra până la 1875. El îi acuza de materialism și implicit, de lipsă de patriotism chiar pe unii membri ai Junimii cu multiple slujbe (precum Ioan M. Melik), uitând că el însuși cumulasă nenumărate poziții de-a lungul carierei. Vezi scrisoarea acestuia către Șt. Vârgolici din 7 octombrie 1875, redată în Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 34-36.

¹⁷¹ Dumitru Amzăr, *op. cit.*, p. 215-216.

¹⁷² „Tinerii noștri stipendiști, pe care țara în tot anul îi trimite la universități străine, astăzi au început a ne reveni; și profesori, ei plătesc prin cursurile lor sacrificiile ce țara a făcut cu dânsii, odată elevi” (Cf. *Memoriul* lui M. Kogălniceanu către Alexandru Ioan Cuza, 16 octombrie 1860,

însă prea optimistă; în anii imediat următori s-a constatat că Universitatea are deficit de personal specializat și s-ar impune alimentarea ei cu cadre bine pregătite în centre academice europene¹⁷³. Astfel, în parametrii tentativelor de reformare și modernizare a statului din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, trimiterea tinerilor la studii a luat proporții nemaiîntâlnite până atunci.

Ideologia din spatele acordării numeroaselor subvenții de studii în afară are în vedere, așadar, modernizarea societății românești, primenirea moravurilor nesănătoase și instalarea în poziții de putere a cadrelor formate în străinătate într-un spirit de seriozitate și disciplină care să epureze treptat mediul local și să formeze după model european generațiile viitoare. Științele înalte jucau un rol esențial în această construcție, în care însăși Universitatea apărea, în proiecția elitei politice care elabora cadrul de funcționare a instituției, dar și a publicului, nu un organism menit a asigura sau a pune la dispoziția publicului, în mod neutru, neangajat, cunoașterea, ci o armă de preț din arsenalul ideologic, care trebuie folosită pentru apropierea de statele civilizate și pentru *propășirea națiunii române*.

Efectivele de bursieri români implicate în fenomenul de *peregrinatio academica* nu au o importanță aparte prin dimensiune, deși aceasta nu este de neglijat în primii ani de după Unire, ci prin finalitate; condiția acordării burselor era de a obține o diplomă în specialitatea urmată și a servi la întoarcere statul, de regulă prin angajare în sistemul instrucțiunii publice, ca profesori de „învățăture înalte”. Prin ocuparea unor poziții importante, fie la catedră, fie la cârma unor ministere importante, foștii bursieri au avut posibilitatea să contribuie consistent la conectarea spațiului cultural și academic românesc la setul de valori și la mișcarea ideilor din Europa luminată.

Masa stipendiștilor sporește neconținut după urcarea pe tronul Moldovei a domnitorului Grigore Alexandru Ghica și inițierea unei politici liberale în sfera instrucției, tinerii fiind trimiși în valuri pentru a studia, în funcție de aptitudini, dar mai ales de necesitățile pe termen scurt și mediu, domenii precum artele plastice, literatura, matematicile, teologia, dreptul, medicina, științele naturale, ingineria, științele militare, etc. Conform datelor noastre, vârful subvențiilor pentru studiile în străinătate era atins în 1863, când un număr de 104 tineri primeau stipendii în centre precum Paris (62), Liège, Torino, Berlin, München, Madrid sau Atena; dintre aceștia, nu mai puțin de zece erau finanțați pentru studii secundare la Liceul Louis-le-Grand din Paris¹⁷⁴.

redat în *Ateneul român*, nr. 6, 4 nov. 1860, p. 58).

¹⁷³ Era vorba de o necesitate firească, obiectivă, dar accentuată pe fondul criticilor formulate îndeosebi în publicații bucureștene (Vezi *Ateneul român*, nr. 9, 30 noiembrie 1860, p. 85).

¹⁷⁴ Vezi „Lista de stipendiștii statului ce studie în străinătate”, în ANIC București, fond

Modul atribuirii acestor burse este extrem de important, mai ales atunci când lasă să se întrevadă filierele. Am văzut că sistemul nu este scutit de frecvente acuze de nepotism sau favoritism, aduse chiar din interior. În fond, rețeaua decidenților din Ministerul Instrucțiunii tinde a se reproduce, menajând însă, cel puțin în aparență, dimensiunea meritocratică. Cu alte cuvinte, în rândul stipendiștilor regăsim, cel puțin până la Unire, pe merit sau nu, rude sau apropiați ai înalților funcționari de stat: Negruzzi, Urechia, Maiorescu, Boteanu etc. După aceea, în paralel cu delimitarea mai precisă a spațiului academic, începând cu deceniul șapte, trimiterea protejaților la studii trebuie văzută ca parte a politicii diverselor școli, curente sau pur și simplu ca încercări ale unor personalități cu autoritate (Hasdeu, V. A. Urechia, Titu Maiorescu și Junimea, mai târziu Gr. Tocilescu etc.) de a-și fideliza discipolii, de a le asigura la întoarcere poziții de putere în stat și în societate. De aceea, concursul, acea procedură legală prin care bursele trebuiau acordate tinerilor capabili, devine de multe ori o simplă formalitate¹⁷⁵.

Cea mai importantă destinație de studii rămâne Parisul, în condițiile în care sejurul de studii în *Orașul Luminilor* se transformase într-un reper indispensabil pentru pătura cultivată a continentului și într-o conjunctură politică ce făcea din Franța cel mai important aliat al Principatelor și al cauzei românilor. Însuși domnitorul Alexandru Ioan Cuza, fost student la Paris, intenționase crearea în capitala franceză a unui stabiliment special pentru tinerii români, care ar fi permis un control mai riguros asupra moralității și al frecvenței studiilor acestora.

La fel de adevărat este că după umilirea Franței la începutul deceniului opt, universitățile germane cunosc o creștere bruscă de audiență în detrimentul celor franceze, fără a detrona supremația Parisului. În deceniul șapte însă, centrele germane aveau o importanță secundară, dată fiind politica oficială în domeniul educației, inițiată de V. A. Urechia, dar corelată și la necesitățile de politică externă, de a-i trimite pe junii români îndeosebi la universități din țări neo-latine; așa se explică și prezența bursierilor moldoveni în centre universitare altminteri marginale, precum Torino, dar mai ales Madrid. Dacă afluența de studenți spre capitala piemonteză continua o vreme, pentru a se reduce treptat la finele deceniului șapte, stagiile madrilene au constituit o excepție a perioadei, testată în două rânduri și validată doar într-unul singur (Andrei Vizanti). Altminteri, unii

MCIP, dosar 162/1863, f. 170-171.

¹⁷⁵ Problema se accentuează peste ani, la fel ca puterea diverselor școli. Așa că nu trebuie să mire dacă Pompiliu Eliade își pune, obsesiv, întrebarea dacă a fost favorizat de comisie la acordarea bursei, cum i se pare că înșinuează toți (Vezi Zigu Ornea (editor), *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, București, Editura Minerva, 1978, p. 142).

contemporani vedeau alegerea capitalei spaniole drept destinație de studii ca un simplu capriciu a lui V. A. Urechia, explicat prin afinitatea sa personală cu mediul iberic¹⁷⁶.

Simptomatic este că la înființarea Universității din Iași, profesorii cu studii franceze reprezentau o minoritate, predominând, în schimb, dascălii de formație germană. Această stare avea să se schimbe însă în decurs de câțiva ani, pe fondul ocupării catedrelor vacante în principal de către foștii bursieri de la Paris (și abia apoi de cei de la Torino, Berlin sau Madrid), așa încât spre finalul anilor 1860 situația se inversase. La Facultatea de Științe, bunăoară, cu o singură excepție, profesorii recrutați în această perioadă aveau formație franceză: N. Culianu, Gr. Cobălcescu, I. M. Melik, Miltiade Tzony.

Cu toate acestea, în mod paradoxal, corpul didactic de la Iași se lasă sedus, în anii care au urmat, de modelul academic german, humboldtian, care promova libertatea cunoașterii, autonomia profesorilor și a studenților, dar și o legătură strânsă între educație și cercetare. Explicațiile trec dincolo de activitatea densă a unor personalități importante, creatori de școală precum Titu Maiorescu, spre exemplu, care au reușit să coaguleze grupuri importante în jurul lor și să impună o anumită direcție, după cum nu se pot explica exclusiv prin interesul evident al profesorilor și al conducerii Universității de a-și conserva autonomia în raport cu autoritățile centrale, mai ales după intervențiile ferme ale Ministerului Instrucțiunii și suspendarea unor profesori în 1862/1863, dar și mai târziu, la mijlocul deceniului următor. La aceste considerente ar trebui adăugat prestigiul european, în creștere constantă, al modelului universitar german.

Acești foști bursieri, alături de mulți alții, au contribuit la sporirea prezenței studențești la ore și a procentului de titrați ai universităților străine, între condițiile cele mai însemnate pentru primirea subvenției de la statul român fiind asiduitatea urmării cursurilor, trecerea examenelor și întoarcerea cu titlul de licențiat sau de doctor. Dacă atmosfera din centrele germane era mai degajată, lucru reflectat și în proporția de doctori, în capitala franceză domnea o anumită strictețe, iar luarea examenelor și câștigarea diplomelor universitare se dovedeau încercări dificile, indiferent de specialitatea aleasă.

Și aici se observă o anumită evoluție, firească de altfel, cu variații de la o facultate la alta. Pentru junii moldoveni, doctoratele în drept la Paris sunt o adevărată raritate până în anii 1860. Foarte bine documentat, Constantin C. Angelescu identifica unul singur în perioada anterioară¹⁷⁷, iar în *Bibliografia* lui

¹⁷⁶ Până și Universitatea din Atena s-a bucurat într-o măsură incomparabil mai mare de prezența studenților români, în special pentru domenii precum teologia sau literale, chiar în condițiile în care opinia studenților cu privire la stagiile ateniene era una preponderent negativă.

¹⁷⁷ Acest „moldovean”, revendicat în egală măsură de greci și de români, era D.

Georges Bengesco nu apare vreun moldovean în deceniul șapte¹⁷⁸; nici licențiații nu par prea numeroși (Gh. Mărzescu, Titu Maiorescu etc.)¹⁷⁹. Domeniul medicinei stătea ceva mai bine, și prin prezența lui Ioan Ciurea, doctor în medicină la Paris (dar devenit ulterior cadru la Facultatea de Drept din Iași)¹⁸⁰.

Trebuie spus că domeniul literelor avea la Paris o situație specială: afluența de audienți sau de studenți ordinari nu a impus o simetrie și în posesiunea titlurilor academice. Licențele se obțineau cu mare dificultate (Titu Maiorescu a făcut-o la 1860, însă prin echivalarea doctoratului susținut în Germania), iar doctoratele erau excepții printre studenții străini, doar patru dintre aceștia (dar niciun român) deținând titlul până în 1860. La Științe, în schimb, chiar în condițiile numărului mic de bursieri, licențele sunt mai frecvente (Culianu, Cobălcescu, Poni, Melik, Tzony) și, în ciuda întârzierii doctoratelor, avansul față de Litere se menține până târziu, spre finalul secolului¹⁸¹. În lumina datelor culese de noi, simțim nevoia să nuanțăm poziția lui Pompiliu Eliade, al doilea doctor român în litere la Paris și unul din anchetatorii importanți ai fenomenului studiilor în străinătate, care constata că „tineretul român s-a dat, la Paris, mult mai târziu studiilor științifice decât studiilor literare” și afla explicația pentru aceasta în ceea ce el numea „nedestoinicia științifică a nației noastre”¹⁸². În fond, primii și cei mai numeroși posesori de diplome universitare nu îi regăsim studiind literele, ci medicina, dreptul și științele; chiar dacă studenții în științe au ajuns mai târziu, ei sunt foarte bine reprezentați în grupul titraților.

Rămâne de discutat cu mai multă atenție, ținându-se cont de diferențele de la un personaj la altul, rolul jucat în registrul transferurilor culturale de foștii studenți în străinătate, după întoarcerea în patrie și angajarea în sistemul public. În mod evident, spațiul cultural în care tinerii și-au desăvârșit educația i-a amprentat puternic, aceștia promovând ulterior, conștient sau nu, de multe ori în

Mavrocordat. Constantin C. Angelescu, *Cei dintâi români doctori în drept la Paris*, București, Fundația Culturală Regele Mihai I, 1928, p. 3.

¹⁷⁸ Se regăsesc în schimb munteni și cu deosebire bucureșteni (Vezi, Georges Bengesco, *Bibliographie Franco-Roumaine du XIXe siècle*, tom 1, Bruxelles, Ed. Paul Lacomblet, 1895).

¹⁷⁹ Unele asemenea teze de licență se regăsesc în cataloagele Bibliotecii Academiei Române, inclusiv teza lui Titu Maiorescu din 1861 (Cf. Al. Rally, Getta Hellené Rally, *Bibliographie Franco-Roumaine*, Première part, t. 1, Paris, Ernest Leroux, 1930, p. L-LI și 181).

¹⁸⁰ Cel puțin până la 1860, cei care vizau profesia de medic preferau destinații precum Austria sau Germania. La 1862 existau 99 de doctori cu drept de liberă practică în Principatele Unite, care fuseseră școliiți în deceniile trecute în Austria (34), în Germania (22), în Italia (18), în Franța (14) etc. (Cf. *Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor Unite*, 3 februarie 1862, p. 103).

¹⁸¹ Potrivit lui Georges Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIX-e siècle jusqu'à nos jours*, ed. II, Paris, Leroux, 1907, p. II, studenții români au reușit să treacă un singur doctorat în litere până la 1894 și 12 în științe.

¹⁸² Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 447.

conflict cu susținătorii altor modele, valorile asimilate în vremea instrucției. Lucrurile erau sesizate chiar în epocă, dovadă referințele formulate de Vasile Alecsandri, care povestea cum junii ce studiaseră în Franța (*francezii*) și cei cu studii germane (*nemții*) formau în perioada regulamentară „două partide rivale cercând fiecare a lua pasul în societate și a face să predomine ideile țării în care își primiseră educația”¹⁸³. Relativa antinomie între intelectualii formați în spirit german, respectiv în spirit francez se menține în perioada la care ne referim, adăugându-li-se, pe fondul sporirii prestigiului internațional al Piemontului, cei ce au beneficiat de o instrucție italiană¹⁸⁴.

Anii petrecuți la studii, departe de casă, izolați de mediul românesc, au oferit tinerilor șansa de a gusta libertatea sub toate formele ei (libertatea de mișcare, a ideilor, a moravurilor etc.), atât de constrângătoare în spațiul nostru, au modelat caractere puternice, au influențat destine, au impus valori și au format specialiști fără de care cristalizarea spațiului academic autohton la jumătatea secolului XIX pare de neconceput. Această alimentare constantă cu elemente bine instruite în mari centre europene a dus, pe de o parte, la menținerea unui corp didactic relativ tânăr¹⁸⁵ și, pe de alta, a ferit Universitatea din Iași de accente rudimentare mai pronunțate și a îndulcit întrucâtva senzația de relativă provincializare.

Frecventarea unui centru universitar european devenea, după cum sublinia unul dintre exegeții chestiunii, o ocazie ideală de socializare, de contact cu civilizația urbană, „de îmbogățire culturală, de distanțare față de moravurile și ideile preconcepute avute în țară”¹⁸⁶. Pe de altă parte, în străinătate junii primesc și încep să aplice sfaturile marilor profesori, care le vor însemna ulterior carierele, cum s-a petrecut cu V. A. Urechia, căruia profesorul Saint-Marc Girardin îi sugerase să se ocupe special de poezia română, alcătuiind astfel baza viitorului său curs de la Universitatea din Iași¹⁸⁷.

¹⁸³ V. Alecsandri, „N. Bălcescu”, în *Revista română pentru științe, litere și arte*, an II, 1862, nr. 1, p. 311.

¹⁸⁴ Dintre acești *italieni* s-a evidențiat, prin atașamentul ideologic și intelectual la cultura Peninsulei, Romulus Scriban, numit de N. Iorga „poet al iredentismului românesc”. În ciuda activismului său, el nu a reușit să ocupe un fotoliu universitar, deși a încercat, dar a știut a-și face cunoscută poziția sa filoitaliană (inclusiv „prin forma poetică” a publicațiilor sale), explicată prin superioritatea culturală și originea latină comună (Cf. N. Iorga, „Un romantic poet al unității naționale: Romulus Scriban”, în *Revista istorică*, VI, 1929, 7-9, p. 162-169).

¹⁸⁵ La 1866, după ce media de vârstă urcase puțin, Universitatea din Iași nu avea decât doi profesori cu vârste de peste 40 de ani, Petre Suciș și Nicolae Ionescu, așa că se dovedea dificilă alegerea unui senator care s-o reprezinte în Parlamentul de la București (Cf. „Alegerea Universității din Iași pentru Senat”, în *Constituțiunea*, nr. 15, 16 noiembrie 1866).

¹⁸⁶ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 74.

¹⁸⁷ Vistian Goia, *op. cit.*, p. 24. În plus, Hasse îi puna la dispoziție copii de pe unele cronici

Cei aflați în această situație se maturizează rapid, atât profesional cât și ideologic, devin atenți la imaginea lor publică, pe care o întrețin cu meticulozitate¹⁸⁸, dezvoltă strategii de carieră și capătă o voce care se face auzită în chestiuni ce țin fie de specializarea lor, fie de marile provocări ale societății românești din acea vreme. Exemplele sunt nenumărate: V. A. Urechia urmărea din culise desfășurarea Congresului de Pace de la 1856 din Paris, Andrei Vizanti participa la Expoziția Universală din capitala franceză la 1867, subliniind beneficiile unei eventuale prezențe românești și tot de acolo, saluta, alături de alți studioși între care și C. Climescu, activitatea Societății Literare¹⁸⁹. La fel, A. D. Xenopol nu venea direct acasă la finalul studiilor, ci participa la manifestația națională de la Putna, unde ținea și discursul de deschidere¹⁹⁰.

Ei aduc și transplantează în țară idei, practici și chiar instituții, dacă ar fi să ne referim la *Ateneul* lui V. A. Urechia, calchiat după modelul său madrilen, sau la Școlile Normale Superioare înființate, după model francez, pe lângă cele două universități românești la 1874; la fel, cei de la Științe aduc noi criterii de organizare a laboratoarelor, susțin necesitatea dotărilor cu materiale didactice și instrumentar modern. Foarte mulți dintre noii veniți încep să alcătuiască manuale școlare, conștienți de necesitatea instrumentelor pentru pregătirea tinerei generații, chiar dacă nici avantajele materiale ale unui asemenea demers nu erau de ignorat. Mai presus de toate însă, lucru important pentru destinul Universității, foștii studenți revin cu o nouă atitudine față de muncă și cu o perspectivă apăsată asupra excelenței în educație¹⁹¹ care, e drept, nu era menită întotdeauna a rezista ușor în spațiul autohton¹⁹².

românești, ceea ce explică viitoarea sa pasiune pentru editarea izoarelor (Vezi, Niculina Vârgolici, *op. cit.*, p. 18).

¹⁸⁸ Pentru una din cele mai brutale inserții în spațiul public, vezi Andrei Vizanti, cu lucrarea deja citată *Discursul d-lui A. Vizanti, licențiat în filosofie și litere ...*; senzația de retorică obositoare și exagerată este accentuată prin anexarea la finalul broșurii a extrasului ședinței în care autorul era primit ca membru în Academia Matrinese.

¹⁸⁹ Vezi, *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 70-72.

¹⁹⁰ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 321-323.

¹⁹¹ Relevantă este înființarea în 1866/1867, din inițiativa lui Ioan M. Melik a unei școli de elită a Iașului, Institutul Academic, unde predau exclusiv dascăli cu diplome înalte obținute la Universități de prestigiu din străinătate (Vezi, *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 627).

¹⁹² Ne referim aici la lipsa frecvență de la cursuri, care făceau din absentismul dascălilor una din cele mai grele boli ale Universității din Iași, una care nu a putut fi eradicată, în ciuda redresării numerice a populației studențești și a apelurilor unor colegi sau ale autorităților universitare/guvernamentale. Pe de altă parte, nu întotdeauna cei școliiți în centre europene reușeau să contribuie semnificativ la evoluția propriei discipline. Cuvintele lui Titu Maiorescu din a sa *Literatura română și străinătatea* (1882) „nimic, absolut nimic”, cu trimitere la activitatea și rezultatele titularilor catedrelor de istorie (N. Ionescu, V. A. Urechia, Andrei Vizanti), acuzați de superficialitate (lor li se aplica cel mai bine sintagma maioreșciană „beția de cuvinte”) reflectă o

*Students and professors of the University of Iași
studying abroad
(seventh decade of the 19th century)
(II)*

(Summary)

Keywords: students, professors, University of Iași, studies abroad

The second part of our research deals with several issues such as the image of the Romanian students within the new education institutions, accommodation in the new environment, relationships with colleagues, financial difficulties, academic life and periods of exams, leisure and, finally, after their returning home, the employment in the Romanian educational system, in many cases.

Once arrived in a Western university, the Romanian scholar entered a new world, where the numerous features of the civilized world were accompanied by a bureaucracy (especially in France) more oppressive than the one at home. In this bright environment, the young scholar could have easily lose his purpose, which was to obtain a diploma certifying special skills. In 1862, Prince Alexandru Ioan Cuza warned about the scholars who fell into temptation and "got lost", thus enhancing the image deficit of the new Romanian state. That was one more reason for the Romanian authorities to control carefully the behavior of scholars abroad.

The most important issue for the scholar just arrived in the education institution abroad was to find appropriate accommodation for study, close to school and less expensive. Since during the 19th century real accommodation channels were built, some of the students appealed to the host of friends and acquaintances; that was the case of V. A. Urechia, who, once in Paris, accommodates to pere Lorient, former host of Vasile Alecsandri.

In Paris, the scholars found support, traditionally, in the Society of the Romanian Students, founded in 1845-1846 by a group of enthusiastic young and

realitate, chiar și atunci când luăm în calcul adversitatea profundă între fondatorul Junimii și cei în cauză (Vezi, Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, Editura Academiei, 1985, p. 47 și 95, unde se face recurs la considerațiile din Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 217).

placed, so as to obtain more visibility, under the patronage of the poet Lamartine. The French metropolis provided the young scholars a Romanian library and an Orthodox Church where, in the early 1860's, the Archimandrite Arhipescu served, thus making easy the students' integration and connection with the Romanian environment, which was vital for those who had been abroad for a long time.

In terms of linguistics, the accommodation of young scholars to the new environment was relatively fast, especially when they already knew the language, even to the average level. Interestingly, although the selection of scholars did not take into account their linguistic abilities, it was thought that, once arrived at the destination, the young needed one or two month to accommodate (if he already knew the language) or even more (in case of "exotic" languages); this period was useful for the young student to familiarize with the new environment and to prepare for attending the lectures and interact with teachers and classmates.

Homesickness was a constant of living abroad. Usually, it appeared at the scholar's departure from home and stuck to him during the study journey, until his return. Both the elite representatives (more cosmopolitan, but used to a secure living and environment) and the young lacking financial possibilities (who, although unfamiliar with trendiness, had less reason to miss their home conditions) faced this sentimental crisis.

The accommodation difficulties met the financial ones, felt both by those sustained financially by the family and those who received a grant. In fact, both categories had to pay high school fees, rent and meals etc. Whatever resources were available for the students, money were never enough, especially in cosmopolitan centers, where offers and temptations were unlimited. In theory, students were ensured some cash flow, even with modest stipends. In practice, the main issue was that the grants arrived late and in many cases (whether they were paid on time or not) were considered too small to allow the beneficiaries to focus on studying and not to worry about the daily living.

Among the university centers, Paris provided the most advanced study opportunities. Here, the students eager to study found the best conditions in libraries, classrooms, laboratories and special equipment for study. Once arrived in the *City of Light*, the student adapted quickly and, despite the financial difficulties, he was not very fond of returning home.

At the foundation of the University of Iași, the teaching staff with French studies were a minority, while German-trained Professors predominated. This situation changed in a few years, as vacant chairs were taken mainly by former scholars in Paris (followed by those in Turin, Berlin and Madrid), so that by late

1860's the situation reversed. At the Faculty of Science, with only one exception, the academics hired during this period had studied in Paris, namely N. Culianu, Gr. Cobălcescu, I. M. Melik, Miltiade Tzony. However, paradoxically, the teachers in Iași were attracted, in the following years, by the German, Humboldtian, academic model, which promoted freedom of knowledge, autonomy of Professors and students and a close connection between education and research.

These former scholars, along with many others, contributed to increased student attendance to classes and the percentage of graduated from foreign universities; among the most important conditions for receiving the grant from the state were the eagerness of attending classes, taking the exams and becoming bachelor or PhD. While the atmosphere in German centers was more relaxed, a fact reflected also by the percentage of doctors, a certain strictness ruled the French capital. In Paris, taking the exams and bachelor degrees proved to be difficult, regardless the domain of specialization.

Here also there is a certain, natural evolution, with variations from one faculty to another. For the young Moldavians, PhD in law in Paris was very rare until the 1860's. Very well documented, Constantin C. Angelescu identifies only one in the previous period, while the *Bibliografia* by Georges Bengesco does not mention any PhD Moldavian in the seventh decade; the bachelors also do not seem to have been very numerous (Gh. Mârzescu, Titu Maiorescu etc.). Medicine was a little better represented, also by the presence of Ioan Ciurea, PhD in medicine in Paris (later Professor at the Faculty of Law in Iași).

It must be said that the domain of Letters enjoyed a special situation in Paris: the influx of trainees and ordinary students did not require for symmetry in terms of obtaining academic qualifications. The bachelor degrees were difficult to obtain, while the doctorates were exceptions for the foreign students, as only four (and none Romanian) took the degree by 1860. In the Sciences, despite the small number of scholars, the bachelor degrees were more common (Culianu, Cobălcescu, Poni, Melik, Tzony) and, even with the doctorates delay, the advance against Letters maintained until late, towards the end of the century.

Taking into consideration the differences among characters, it should be still discussed, more carefully, the influence on cultural transfers of former students abroad, after their returning home and employment in the public system. Obviously, the cultural space where the young completed their education had a strong influence on them, which determined their support (often in opposition to supporters of other models) for the values assimilated during the studies.

The time spent studying away from home, isolated from the Romanian society, gave the young students the chance to taste freedom, so compelling in

our area, in all its forms (freedom of movement, of ideas, of morals etc.); they also shaped strong characters, influenced destinies, imposed values and formed specialists which influenced the local academic environment of the 19th century. This constant increase in the number of characters well trained in great European centers maintained a relatively young teaching staff. At the same time, the phenomenon protected the University of Iași of pronounced rudimentary accents and attenuated somehow the relative provincial feeling.

Most of the scholars grew up rapidly, both professionally and ideologically, and became aware of their public image, which they maintain carefully, while developing carrier strategies. Their opinion became more important in issues regarding their domain of specialization and the great challenges of the Romanian society of the time.

They brought in the country and imposed ideas, practices and even institutions, such as the *Athenee* of V. A. Urechia, following a similar model in Madrid and the Upper Normal Schools founded in 1874, after a French model, in addition to the two Romanian universities. In the same manner, the bachelors in Sciences brought new criteria for the organization of laboratories and sustained the necessity of acquiring modern didactic material and instruments. Aware of the need for tools to train the young generation, many of the newcomers began to compile handbooks, even if the financial advantages of such an initiative were not to be neglected. Above all, however, and also important for the destiny of the University of Iași, the former students returned with a new attitude towards work and with a strong view on excellence in education, which, to be right, was not always meant to resist easily in the Romanian space.